

De russiske ægteskaber

DYNASTI- OG ALLIANCEPOLITIK I 1130'ERNE DANSKE BORGERKRIG

Historisk Tidsskrift, Bind 16. række, 1 (1992)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_16rk_0001-PDF/hto_16rk_0001_78006.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=78006>

pdf genereret den : 28/5-2008

De russiske ægteskaber

DYNASTI- OG ALLIANCEPOLITIK I 1130'ERNES DANSKE BORGERKRIG

AF

JOHN LIND

At knytte dynastiske forbindelser med andre fyrstehuse var et af de tidligste og længe også et af de vigtigste midler til at føre udenrigspolitik. At der middelalderen igennem er en sådan nær sammenhæng mellem udenrigspolitik og de forbindelser, der søges knyttet, er næppe heller nogen middelalderhistoriker i tvivl om. Ikke desto mindre er der i Danmark kun gjort få seriøse forsøg på at udforske de dynastiske forbindelsers sammenhæng med den til enhver tid førte udenrigspolitik.¹

Det kompleks af dynastiske forbindelser, der her skal ses nærmere på, er i særlig grad forblevet udforskede: de dansk-russiske i 1100-tallet. Det lidt, der er skrevet, afslører desuden, at den mentale afstand mellem dagens danske historikere og Rusland oftest er betydeligt større end den var for vore forfædre i den tidlige middelalder.

Vore muligheder for at belyse tidlige russisk-skandinaviske og her især russisk-danske forbindelser hæmmes imidlertid af kildesituationen. Mest er vi nemlig henvist til et antal berettende kilder. Men bortset fra den ekstremt kortfattede Roskildekrønike er de berettende kilder, der kunne sætte de løsrevne kildeinformationer vedrørende de dansk-russiske forbindelser i sammenhæng, fra et tidsrum, da disse havde mistet deres aktualitet. Efter at Novgorod i 1136 havde frigjort sig fra det øvrige Rusland og antaget sin semi-republikanske styreform med fyrster på oftest kort kontrakt, var det ikke længere muligt at knytte dette magt-

¹ En moderne undtagelse er Kai Hørby's disputats *Status regni Dacie. Studier i Christofferlinjens ægteskabs- og alliancepolitik 1252-1319*, Kbh 1977. Fra Sverige har vi Hans Gillingstams korte oversigt: *Utomnordiskt och nordiskt i de äldsta svenska dynastiska förbindelserna*, *Personhistorisk tidskrift* 77, 1981, s. 17-28.

center til sig ved hjælp af dynastisk alliancepolitik. Novgorod var godt nok fortsat en handelsmetropol, men den var med sin særlige styreform uden betydning i det dynastisk-politiske spil (jf. Ekskurs B). Dertil kommer, at der ikke var nogen egentlig politisk-dynastisk kontinuitet mellem det Rusland med centrum i Kiev, der i begyndelsen af 1100-tallet spillede en rolle for Danmark, og det Rusland, der små hundrede år senere med det politiske centrum forskudt til det afsides nordøst, stort set ingen betydning havde. Da Saxo skrev var interessen mest koncentreret om de internordiske kontakter, eventuelt suppleret med kontakter til det tyske område og i hvert fald begrænset til det katolske Europa. Dette var også en følge af, at det store skisma mellem Øst- og Vestkirken nu også slog igennem i forholdet mellem Skandinavien og Rusland, selv om det her, som vi skal se, skete med en betydelig forsinkelse. Rusland blev nu et lidt eksotisk sted, hvor Saxo kunne lade fjerne forfædre udføre deres bedrifter.

At der imidlertid i 1100-tallets begyndelse bestod nære forbindelser mellem medlemmer af det allerede omfangsrige danske kongehus og medlemmer af det endnu mere vidtforenede rjurikidedynasti, der fra slutningen af 800-tallet solidt havde sat sig på styret af det daværende Rusland (Kiev-Rus'), afsløres allerede af navnet Valdemars opdukken i det danske kongehus. Her kunne det snart i popularitet konkurrere med gamle danske navne som Knud og Erik.² Det er netop til den tid, da dette navn introduceredes i det danske kongehus den følgende fremstilling skal koncentreres.

Det dynastiske forspil

Danske forbindelser til Rusland er sikkert jævn gamle med de skandinaviske iøvrigt, omend kildesituationen gør, at vi kender mindre til dem. Ældre forskeres og moderne russiske arkæologers forsøg på at identificere dynasti-grundlæggeren, Rjurik, hvis historicitet man nu kun sjældent ser betvivlet, med den jyske Hrørekr vil sikkert aldrig kunne underbygges tilfredsstillende.³

² En illustration hertil og samtidig til, hvor stor den mentale afstand til Rusland allerede var, da Saxo skrev, er, at han, da han oplyser, at Sven Estridsen formidlede ægteskabet mellem den faldne Harald Godvinssons datter, Gyda, og »russernes konge« Waldemarus (Vladimir Monomakh), åbenbart allerede opfatter dette navn som nordisk, idet han fejlagtigt tilføjer, at dennes egne kalder ham for Iarizlavus, jf. Saxonis Gesta Danorum I, Kbh 1931, s. 308.

³ N.T. Belaiew: Rorik Iutlandskii i Rjurik Nachal'noi letopisi, Seminarium Kondakovianum III, Prag 1929, s. 21570; A.N. Kirpichnikov: Staraja Ladoga/Alt-Ladoga und seine

Derudover har vi for den tidligste periode kun enkeltstående kildeinformationer, som vanskeligt lader sig indføje i det historiske begivenhedsforløb vi ellers kender. Det gælder fx det scholion 39 i Adam af Bremens Anden bog, hvor Adam i hovedteksten lader Knud den Store give sin søster, her kaldet Margareta, til Richard II af Normandiet, der siden forskød hende. Ifølge scholiet gav Knud søsteren Estrid, til en konges søn fra Rusland.⁴ Der må nok i givet fald være tale om et ægteskab med en af Vladimir den Helliges mange sønner, af hvilke 4, Boris, Gleb, Svjatoslav og Svjatopolk faldt under borgerkrigen efter Vladimirs død i 1015. En forbindelse mellem Estrid og en af disse ville have bragt hende tilbage i omløb i tide til at blive forskudt af en normanner-ætling før hun ægtede Ulf.⁵

Ligeså overset er Knyttingsagaens oplysning om, at en søn af Sven Estridsen, Torgils, skal være draget til Rusland, hvor han på mødrene side havde fornem slægt, og dér blev taget til konge.⁶ Umuligt er det vel ikke. Vi har kun lidt kendskab til kvinderne i det russiske fyrstedynasti. Selv Kievfyrstens døtre nævnes sjældent ved navn i russiske kilder om de

überregionalen Beziehungen im 8.-10. Jahrhundert, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 69, Mainz 1988, s. 321; G.S. Lebedev: Epokha vikingov v Severnoi Evropy, Leningrad 1985, s. 214ff. Sml Peter Sawyer i: Gyldendal og Politikens Danmarks historie 3, Kbh 1988, s. 204f. Sawyer godtager ikke identifikationen med den kendte *Rorik* men mener det kan være en slægting, da navnet både er »meget sjældent og ikke forekommer i svenske runeindskrifter«. Det sidste er dog forkert, jf. Sveriges runinskrifter II, Sthlm 1911, s. 144f, nr 153; III, 1924-36, s. 36f, nr 47; s. 120f nr 159; VII, 1943-46, s. 190f, nr 413; og måske IX, 1953-58, s. 32f, nr 934.

⁴ W. Trillmich u R. Buchner (udg.): Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der Hamburgischen Kirche und des Reiches, Darmstadt 1978, s. 292f.

⁵ Således også M.B. Sverdlöv: Skandnavn na Rusi v XIV, Skandinavskij sbornik 19, Tallinn 1974, s. 61. I den svenske Adam-oversættelse anføres, at der, om oplysningen er rigtig, må være tale om et ægteskab indgået efter Ulf Jarls død, jf. Adam av Bremen, ovs, Em. Svenberg, komm. C.F. Hallencreutz, Kurt Johannesson, Tore Nyberg, Anders Piltz, Sthlm 1984, s. 123. Samme synspunkt gør Jarl Gallén gældende i Vem var Ulf jarl, Sven Estridsens far? Scandia 58, 1992, s. 15. Det er imidlertid vanskeligt at finde en passende gom netop da. Af udgivere og kommentatorer placeres scholiet ved kap. 54, hvor det knytter an til ægteskabet med Richard af Normandiet, jf. den grundlæggende udgave ved Bernhard Schmidler: Adam von Bremen, Hamburgische Kirchengeschichte hrsg. von 3. Aufl., Hannover-Leipzig 1917, s. 114. Dette i overensstemmelse med placeringen i håndskrift B1a (Codex Gudianus nr 83, Wolfenbüttel, 15. årh.), jf. fotokopi i det Kongelige Bibliotek (Ms. Phot. 224 4°), f. 305^r. I det ældre håndskrift, C1 (GI Kgl Sml 2296 4°, ca. 1200; facsimile i C.A. Christensen: Adami Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum. Codex Havniensis, Kbh 1948, s. 58) placeres det ved slutningen af II:53, hvor Knud har ladet Edmund forgifte og dømt hans sønner til landflygtighed i Rusland. Det er her klart henvisningen til Rusland, ikke til Estrid/Margareta, der bestemmer C1s placering af scholiet. Placeres det her fordi der er en forbindelse mellem forvisning og ægteskab støttes en datering af ægteskabet til tiden for den russiske borgerkrig, dvs 1015-19. Om placeringen af scholier i almindelighed, se ndf. Ekskurs A og her især note 67.

⁶ Carl af Petersens & Emil Olson (udg.): Sogur Danakonunga, Kbh 1919-25, s. 61, 77.

da overhovedet omtales. Der var til gengæld talrige fyrsteresidenser hvor en dansk kongætling skulle kunne indsættes. Knjaz'-titlen ville han uden videre bære, hvilket genoversat i en dansk/latinsk kilde kunne blive til konge/rex. Som udgået af en dansk-russisk forbindelse ville han nok have båret et dobbeltnavn og i Rusland være blevet kendt under det slaviske, og derfor ikke genkendelig som skandinav. – At Sven Estridsen faktisk må have haft gode forbindelser til Rusland fremgår dog af, at det ifølge Saxo var ham, der formidlede ægteskabet mellem Harald Godvinsons datter, Gyda, og den senere så mægtige, Vladimir Monomakh.

En række især russiske forskere har antaget, at denne formidling har sin baggrund i, at Sven Estridsen skulle have ægtet Harald Hårderådes enke, fyrst Jaroslavs og den svenske prinsesse Ingegerds datter, Elisabeth/Ellisiv. Dette beror dog på en fejltolkning af oplysninger hos Adam af Bremen og Snorre (jf. Ekskurs A).

Men vi kan vel slå fast, at de dynastiske forbindelser vi nu nærmere skal undersøge næppe har været de tidligste, og at der også må have været tidlige forbindelser mellem Estrid-slægten og Rusland.

Valdemar den Stores russiske baggrund

Grundlaget for det kompleks af forbindelser, der her skal tages nærmere i øjesyn, lagdes med ægteskabet mellem Knud Lavard og Ingeborg, datter af den daværende Novgorodfyrste Mstislav Vladimirovich (Harald i norrøne kilder) og den svenske kongedatter Kristine (Ingesdatter). Baggrunden for dette ægteskab kender vi ikke. Det kan, som Saxo anfører, være kong Niels's dronning Margrete, der som søster til Kristine stod bag; det kan dog også have været kompositoriske hensyn, der har tilskyndet Saxo til denne formodning. Der kan også have været kontakter til Rusland siden Erik Ejegods rejse til Byzans, om den, som Saxo mener, er gået over Rusland, eller endnu tidligere da Erik ifølge Eiríksdrápa skal have opholdt sig i Rusland (Gardar).⁷

Under alle omstændigheder var det et fornemt ægteskab Knud Lavard indgik. Ingeborgs farfader var den allerede omtalte og nu regerende Kievfyrste, Vladimir Vsevolodich Monomakh (1113-25). Han var den sidste virkeligt magtfulde russiske hersker inden det russiske rige gik i opløsning for først at genrejses under Moskva-fyrsten, Ivan III, små 400 år senere. Faderen, Mstislav, havde med en kort afbrydelse været fyrste i Novgorod siden midten af 1090'erne. I 1117 hentede Vladimir Mono-

⁷ Saxonis Gesta Danorum I, s. 338; Finnur Jónsson: Den norsk-islandske skjaldedigtning A1, Kbh 1912, s. 445.

makh sønnen til Kiev som medregent. Herefter indsattes Ingeborgs broder, Vsevolod Mstislavich, som fyrste i Novgorod. Hvor han sad indtil han forvistes i forbindelse med den statsomvæltning, der i 1136 skabte grundlaget for middelalderens byrepublik. Ægteskabet mellem Knud og Ingeborg blev formodentlig indgået ca. 1115-17, medens faderen endnu sad i Novgorod.⁸

I Rusland havde man efter Jaroslav Vladimirovichs død i 1054 tilsyneladende søgt arvefølgen til tronen i Kiev og de vigtigste af de andre, snart talrige fyrsteresidenser ordnet efter et senioratsprincip, hvor dynastiets ældste, lidt forenklet, flyttede over på Kiev-tronen når den tidligere indehaver døde. Derefter nybesattes de øvrige residenser efter senioritet, først og fremmest Chernigov og Perejaslavl'-Russkij. Fra den magtfulde Vladimir Monomakhs tid forsøgte successionen for en tid ordnet efter primogenitur, således at Kievresidensen skulle forbeholdes hans efterkommere, fra ældste søn til ældste søn. Dette modsvarede en tendens til, at de forskellige grene af dynastiet slog rødder i de fyrstedømmer hvor de havde siddet en længere tid. Primogeniturprincippet kom i denne omgang dog kun til at fungere i en generation: skiftet fra Vladimir til Mstislav.⁹ I denne periode var Novgorod underlagt Kiev-fyrsten og det var almindeligvis dennes ældste søn, der sad som fyrste i Novgorod.

En sidste frugt af ægteskabet mellem Knud Lavard og Ingeborg blev den senere Valdemar den Store. Den hævdvundne forestilling om Valdemars barndom, der i det væsentlige bygger på Saxo og ikke er undergået nogen forandringer siden Saxo-romantikkens dage, går ud på, at han, født en uge efter drabet på faderen, opfostredes hos Asser Rig sammen med Absalon og Esbern Snare.¹⁰ Ellers optræder Valdemar, ifølge en tradition hos Saxo, tidligst på den danske politiske scene, da han efter Erik Emunes død i 1137 fremføres som mulig tronkandidat.

Knytlingesaga har imidlertid en ganske anden version. Knytlinga, et ujævnt kompilationsværk, fortæller i den form den fik ved midten af 1200-tallet de danske kongers historie fra Harald Blåtand frem til Knud den Sjette. Den indeholder adskilligt vi ikke har kendskab til fra andre

⁸ Således Knytlinga, jf. *Sogur Danakonunga*, s. 203.

⁹ Jf. Lind, *The »Brotherhood« of Rus'. A Pseudo-Problem Concerning the Origin of »Rus'«, Slavica Othiniensia 5, Odense 1982, s. 71ff. Arvefølgen efter Jaroslav påmindes en del om arvefølgen i Danmark efter Sven Estridsen.*

¹⁰ *Saxonis Gesta Danorum*, s. 356. Dette smukke slægtsportræt går omtrent ordret igen fra artikel til artikel i *Dansk Biografisk Leksikon (DBL)* udgaver og over i de generelle fremstillinger af periodens historie. Således endnu Ole Fenger i *Gyldendal og Politikens Danmarks historie 4*, Kbh 1989, s. 159.

kilder. Om Valdemar den Stores fødsel og barndom fortæller Knytlinga i forbindelse med drabet på faderen. Det hedder her, at Ingeborg, da Knud Lavard blev dræbt af sin medbejler til tronen, Magnus Nielsen, var gravid og at hun den vinter opholdt sig østpå hos faderen i Gardarige. Her fødte hun syv dage efter drabet en søn, der fik navnet Valdemar.¹¹ Videre hedder det, at han tilbragte sin barndom hos sin moders slægt i Gardarige.¹²

Knytlingas version af Valdemars fødsel og opvækst har ikke sat sig mange spor i historieforskningen. Det hænger måske sammen med, at Saxo, uden direkte at nævne andet om Valdemars fødsel end at den fandt sted 8 dage efter drabet, har en version af forspillet til dette drab, der implicerer, at moderen umuligt kan have opholdt sig så langt fra åstedet som Kiev. Ingeborg var nemlig, ifølge Saxo, blevet bekendt med sammensværgelsen og sendte straks sin mand en advarsel med »bud og brev« (missis litteris), som Knud dog tilskrev kvindelig frygtsomhed.¹³

Til denne historie har Saxo imidlertid sikkert ladet sig inspirere af en af sine kilder, Helmolds krønike. Helmold, præst fra Bosau i Holsten, fortæller ca. 1170, at Knuds hustru frarådede ham at begive sig til det skæbnesvangre møde med Magnus, da hun frygtede forræderi og desuden natten før havde haft en ildevarslende drøm.¹⁴

Disse versioner strider afgørende mod Knytlinga. Traditionelt har danske historikere, modsat den svenske Weibull-skole, anset Saxo for en bedre kilde end Knytlinga. Idag stiller man sig almindeligvis skeptisk til det generelle billede Saxo tegner af især den politiske situation. Man har ofte kunnet påvise, at Saxo foretrækker at demonstrere sin stilistiske formåen højere end at meddele korrekte fakta,¹⁵ at han tværtimod »tilpasser« dem efter sin fremstillings forskellige behov og endog digter frit henover sine kilder som en anden Erik Arup. Alligevel er det fortsat Saxo, der i mangt og meget dominerer vore nyeste historiske fremstillinger.¹⁶ Og det gælder altså også her.

¹¹ Han var altså opkaldt efter moderens farfar. Den daværende russiske form, Volodimer, forklarer den danske.

¹² Sogur Danakonunga, s. 216f.

¹³ Saxonis Gesta Danorum, s. 354.

¹⁴ Helmold von Bosau, *Chronica Slavorum*, Darmstadt 1973, s. 192. Saxo kan have haft endnu en kilde idet Knud Lavardordinalet har en skildring så tæt på Saxo, at der må være en litterær forbindelse. Se ndf. note 22.

¹⁵ Sml. vor måske tidligste 'kritiske' historiker, den anonyme forfatter af *Compendium Saxonis*: » .. multaque dicuntur magis propter ornatum quam propter veritatem hystorie prosequendam, ..«, *Scriptores minores historiæ Danicæ mediæ ævi I*, Kbh 1917, 217. Saxo havde nok også propagandistiske og didaktiske hensyn at tilgodese.

¹⁶ Inge Skovgaard-Petersen har derfor ikke rigtigt ret, når hun anfører, »at de fleste [post-weibull-historikere] ikke bruger GD som berettende kilde hvis ikke den støttes af

Medvirkende hertil har det sikkert været, at Gustav Albecks afhandling om Knytlinga fra 1946, suppleret af hans senere ikke ganske tilfredsstillende forskningsreferat i Kulturhistorisk leksikon, har fået lov at dominere dansk forskning til i det mindste ind i 1970'erne.¹⁷

I et stort afsnit af sin afhandling forsøgte Albeck at gendrive Curt Weibulls opfattelse af, at den litterære forbindelse, der kunne konstateres mellem Saxo og Knytlinga skulle skyldes, at begge værkers forfattere for perioden 1146-85 benyttede en nu tabt fælles kilde.¹⁸ Istedet hævdede Albeck, at Knytlingas forfatter direkte eller indirekte frit havde ekcerperet Saxos bog 14-16. For at underbygge dette satte Albeck sig for at påvise, at Knytlinga for sit norrøne stof var umiddelbart afhængig af Heimskringla. Var dette først bevist, mente Albeck dernæst at kunne afsløre Knytlinga-forfatterens arbejdsmetode i de tilfælde hvor han anvendte Heimskringlas oplysninger. Denne metode fandt Albeck nu havde været ret så fri. Ved dernæst at forudsætte, at Knytlingas forfatter over for sine andre kilder ville have forholdt sig lige så frit, mente Albeck at kunne påvise Knytlingas afhængighed af en Saxo-tekst, dér hvor de var beslægtede.

Albecks afhandling er imidlertid metodisk svag. Bevisførelsen for Knytlingas direkte afhængighed af netop Heimskringla brister.¹⁹ Faktisk finder læseren, som allerede Rikke Malmros har påpeget, side efter side i Albecks afhandling belæg for, at Knytlinga ikke kan stå i den nære og, i forhold til andre mulige norrøne kilder, eksklusive forbindelse til Heimskringla, som Albecks bevisførelse forudsætter.²⁰ Med denne del af sin

bedre materiale, først og fremmest diplomer«, jf. Da Tidernes Herre var nær, Kbh 1987, s. 116. Dette udsagn gælder højst for sådanne af Saxos oplysninger, hvorom der har stået strid i den moderne forskning.

¹⁷ Albeck: Knytlinga. Sagaerne om Danmarks om Danmarks konger. Studier i ældre nordisk litteratur, Kbh 1946. Selv om Albecks afhandling umiddelbart blev bemødt med en temmelig bister kritik fra Niels Lukman (HT 11. rk., bd. 2, Kbh 1947, s. 135-38), blev det alligevel overladt ham at forfatte artiklen 'Knytlinga saga' i KLNLM (VIII, Kbn 1963, sp 615-17), hvor han over for Weibull fremførte sin opfattelse som det resultat »nyere forskning« var nået til.

¹⁸ Curt Weibull: Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI, Lund 1915, s. 179-236.

¹⁹ Blidt men overbevisende fremførte allerede Svend Ellehøj at forbindelsen mellem Knytlinga og Heimskringla var langt mere kompliceret end Albeck mente. Jf. Ellehøj: Omkring Knytlingas kilder, Middelalderstudier Tilegnede Aksel E. Christensen på tresårsdagen, Kbh 1966, s. 39-56. Alligevel tilsluttede Helge Paludan sig ganske Albecks syn på forholdet mellem Saxo og Knytlinga, skønt han ellers forbeholdsløst støtter sig på Curt Weibulls Saxo-syn, jf. Paludan: Flos Danie, Historie, Jyske Samlinger, Ny rk. VII, 4, Århus 1967, s. 515.

²⁰ Rikke Malmros: Blodgildet i Roskilde historiografisk belyst, Scandia 45, 1979, s. 50 ff. Følgende eksempler er taget fra nogle få sider (s. 36-42) i Albecks afhandling, men er legio: Knytlinga »indeholder stof, der er fælles med Heimskringla – men synes at have større

afhandling har Albeck derfor ikke påvist noget sikkert om Knytlinga-forfatterens arbejdsmetode.

Værre i vor sammenhæng er imidlertid, at Albeck tilsyneladende helt har overset Curt Weibulls vægtigste argument for at forbindelsen mellem Knytlinga og Saxo må gå gennem en fælles kilde, nemlig: at Knytlinga ikke røber noget spor af Helmolds tekst, skønt denne var en vigtig kilde for Saxo for en del af det pågældende tekstafsnit. Dermed indså Albeck heller ikke nødvendigheden af at måtte forklare, hvorledes Knytlingas forfatter, når han, som Albeck antog, for en stor del af sin tekst sad og excerperede en Saxo-tekst, har kunnet undgå indflydelse fra Helmold via Saxo.

Albeck har altså ikke formået at gendrive Curt Weibulls teori om en fælleskilde mellem Saxo og Knytlinga. I 1976 fastholdt Curt Weibull da også sin oprindelige opfattelse,²¹ hvori han siden har fået støtte af Rikke Malmros' nævnte analyse af kilderne til borgerkrigen 1146-57. Som forskningen står idag må det derfor være Weibulls opfattelse af forholdet mellem Saxo og Knytlinga, der er gældende: at der altså har eksisteret en fælles kilde for Saxo og Knytlinga, med Weibulls ord: en *ur-Knytlinga*. En fælles kilde, der grundlæggende har dækket borgerkrigen 1146-57 og Valdemar den Stores styre.

At Albeck har skrevet en dårlig afhandling om Knytlingesaga gør dog ikke denne til en god kilde. Det betyder kun, at Knytlinga ikke på grundlag af Albecks afhandling kan skydes til side til fordel for Saxo.

Vender vi nu for et øjeblik tilbage til Helmolds og Saxos fremstillinger for at vurdere deres respektive kildeværdi, kan vi først konstatere, at historier om varsler i drømme og hustruer, der til- eller fraråder deres mænd dette eller hint, og advarsler, der ignoreres, hører til middelalderens yndede litterære greb, når en fortælling skal dramatiseres. Dertil

lighed med Leg.S[aga om Olaf d. Hl.] ..«; »Selve kernen i skildringen af forliget er i Heimskringla så kort at den ikke kan være Knytlingas egl. kilde. .. Men ellers er det bemærkelsesværdigt, at der er større overensstemmelse mellem Knytlinga og Leg.S. end mellem Knytlinga og Heimskringla. ..«; »Ingen sidestykke i Heimskringla. Kilden er ukendt, men skildringen har megen lighed med Fagrskinna, ..«. »Man må derfor regne med muligheden af, at den [skjaldestrofe i Knytlingas kap. 19] er fælleskilde, - eller en del af en sådan, således at overensstemmelsen mellem Knytlinga og Heimskringla her er afstedkommet ad indirekte vej«. Når Albeck således åbent erkender at Knytlinga kan have brugt andre kilder end Heimskringla kan han umuligt vide om de forskelle han konstaterer mellem Knytlinga og Heimskringla skyldes, at Knytlingas forfatter frit bearbejder Heimskringla eller om han præcist gengiver en alternativ kilde. Albeck ser tilsyneladende ikke selv, at grundlaget for hans argumentation er væk, når Knytlingas tekst ikke er fast bundet til Heimskringla som direkte kilde.

²¹ Curt Weibull: Knytlingasagan och Saxo. En källkritisk undersökning, Scandia 42, 1976, s. 5-31.

kommer at, bestræbelserne for at helgenkåre Knud Lavard som martyr tilsyneladende indledtes kort tid efter drabet, da Robert af Elys legende, nu kun bevaret i uddrag, jo allerede forelå inden Erik Emunes død. Vi ved ikke, hvorledes Robert af Ely, hvis fremstilling Helmold kan have kendt, har skildret selve drabet. Derimod indeholder det såkaldte Knud Lavards-ordinale ikke mindre end to kvindelige advarsler til Knud. Først fra hustruen mod overhovedet at drage til Roskilde, dernæst fra kusinen, Cecilie, hos hvem Knud overnattede før drabet, mod at gå til selve mødet med Magnus. Eftersom Knud Lavard i så udpræget grad blev offer for et politisk motiveret drab, har en legendeforfatter ikke kunnet gøre Knud til en egentlig trosmartyr. Han har istedet måttet koncentrere sig om, hvorledes Knud døde. Her har to af de temaer vi alment møder i skildringen af drabet været vigtige: at Knud døde uden at gøre modstand og at han gik i døden med åbne øjne. Hvorledes afhængighedsforholdet mellem de tydeligt beslægtede tekster end er, kan advarselmotive, bestemt af dette hensyn, også have haft sin oprindelse i en liturgisk tekst.²²

Givetvis har Helmold ikke haft kendskab til, hvad Ingeborg, som han hverken omtaler ved navn eller iøvrigt røber yderligere kendskab til, kan have drømt dagen før drabet. Intet i selve fremstillingen tyder heller på, at han har vidst, hvor de to ægtefæller hver for sig befandt sig, eller overhovedet hvor disse begivenheder udspillede sig. Slesvig er det eneste sted, der nævnes såvel i optakten til som under efterdønningerne af drabet. Men Helmold har altså forudsat, at ægtefællerne var sammen. Saxo, derimod, må åbenbart have vidst, at de to ægtefæller ikke fysisk var sammen. Det har tvunget ham til at foretage ændringer i forhold til Helmold. Således har han måttet opgive drømmen natten før drabet og lade Ingeborg sende sin advarsel til Knud med »bud og brev«. Ændringen antyder, at Saxo udover Helmolds version også må have kendt til en version, ifølge hvilken de to ægtefæller har opholdt sig på hvert sit sted.

²² M.L. Gertz: *Vitae Sanctorvm Danorvm*, Kbh 1908-12, s. 194-97. Det anses alment, at Ordinalet har været Saxos kilde og ikke omvendt, idet det skal være blevet til i forbindelse med kirkefesten i 1170. Dette synes dog alene begrundet i, at man da må have haft en tekst. Nogen egentlig undersøgelse heraf synes ikke at foreligge, ej heller hos Curt Weibull. Håndskriftet er imidlertid først dateret til slutningen af 1200-tallet (Gertz, s. 171f.), og var det også affattet da ville forfatteren naturligt have benyttet Saxo. Da Ordinalet jo er en brugstekst hvoraf der må have været behov for en del eksemplarer som stadig har måttet fornyes, virker det dristigt i Ordinalet at ville se en tro gengivelse af en tekst, der er godt og vel hundrede år ældre. Selv om det ikke kan afgøres her, er indtrykket snarere, at forfatteren med hele to kvindelige advarsler, som Knud sidder overhørig, har villet forbedre både Helmold og Saxo. Dette behøver ikke at bekymre os i denne sammenhæng, da Ordinalets advarsel fra hustruen kan være faldet så pas længe før drabet, at det ikke nødvendigvis strider mod Knytlinga. Som hos Saxo afviser Knud også her at lytte til en frygtsom kvinde.

Har det imidlertid været den version vi kender fra *Knytlinga*, og Ingeborg således angiveligt har opholdt sig i Rusland, har Saxo på den anden side måttet fortie dette, eftersom enhver kontakt mellem ægtefællerne da naturligvis ville have været umulig. Det hele udspillede sig jo i juledagene. Selv om Saxo nu opgiver drømmemotivet, har han med sin sans for det dramatiske ikke kunnet give afkald på en historie om en hustru, der vejrer sammensværgelse og forgæves maner sin mand til forsigtighed. Samtidig gav episoden Saxo en kærkommen lejlighed til at raillere over kvindelig frygtsomhed.

Den ændring Saxo foretager i forhold til Helmold tyder altså på, at han udover Helmolds version også har haft kendskab til den version vi finder i *Knytlinga*. Analysen af de forskellige versioner af omstændighederne omkring drabet på Knud Lavard og Valdemar den Stores fødsel støtter således Weibulls teori om en fælles kilde for Saxo og *Knytlinga*. Har forfatteren til denne kilde, som Rikke Malmros mener, stået Knud Magnusen og dermed alliancen mellem dennes søster Sophie og Valdemar nær, har den derfor også kunne have haft en autentisk oplysning om Valdemars fødsel og opvækst. En oplysning som *Knytlinga* viderebringer, men som Saxo, inspireret af Helmold og tilskyndet af muligheden for at fortælle en god historie, har skubbet til side. Hvor *Gesta Danorum* i høj grad bærer præg af Saxos bearbejdning gør *Knytlinga* et kompositorisk så uensartet indtryk, at *Knytlingas* kildeværdi synes at afhænge mindre af den endelige forfatters indsats end af kvaliteten af de kilder, som de forskellige dele bygger på.²³

Når vi skal vurdere specielt denne oplysning i *Knytlinga* kan vi konstatere, at den er præcis, konkret og tilsyneladende ikke tjener noget overordnet formål i fremstillingen. For oplysningens rigtighed taler særligt, at *Knytlinga* her er i stand til at gøre denne korrekte distinktion: at da ægteskabet mellem Knud Lavard og Ingeborg blev indgået var faderen, som vi så, fyrste i Holmgård-Novgorod; men da Ingeborg siden hos faderen nedkommer med Valdemar er der ikke længere tale om Novgorod, men om Gardariki-Rusland. Dette modsvarer, at Mstislav nu siden Vladimir Monomakhs død i 1125 har siddet i Kiev som rigets overhoved. En sådan distinktion kunne en forfatter, der arbejdede midt i 1200-tallet næppe gøre på egen hånd. Det taler istedet for, at *Knytlinga* her virkelig gengiver en ældre, autoritativ kilde for oplysningen. Saxo derimod røber en betydeligt større afstand til Valdemars russiske rødder, og overspringer endda et slægtled ved at lade Valdemar være opkaldt

²³ *Knytlinga* er m.a.o. potentielt en bedre kilde og fortjener langt større opmærksomhed. En nærmere analyse i forlængelse af Rikke Malmros' artikel er at ønske.

efter morfaderen frem for moderens farfar.²⁴ Saxos fortien af hvor Valdemar fødtes, svækker altså ikke Knytlingesagaens oplysning om, at det skete ved morfaderens residens. Tværtimod er hans tavshed fuldt forståelig, i fald Knytlingas version er korrekt.

Vi har altså ingen grund til at betvivle Knytlingas version: at Valdemar faktisk fødtes hos morfaderen, Mstislav, og siden voksede op i Rusland. Vi forstår nu også, hvorfor Valdemar fik sit inden for det danske kongehus eksotiske navn efter sin mægtige oldefar, Vladimir Monomakh, fremfor at blive opkaldt efter sin far eller farfar. At Valdemar fik et russisk navn, uden som morfaderen tilsyneladende at have fået et nordisk parallelnavn, støtter også Knytlingas version, idet den antyder, at Valdemar ved dåben var tiltænkt en fremtid i Rusland og ikke i Danmark.

Hvornår Valdemar er kommet til Danmark ved vi ikke, men det er næppe sket før farbroderen Erik Emune havde besejret Kong Niels og Magnus i 1134. På den anden side må vi formode, at Ingeborg ved sin fars død i 1132, da opløsningen af Kiev-riget tog fart, er flyttet til sin bror, Vsevolod Mstislavich, der fortsat regerede i Novgorod. Her kan hun tænkes at være forblevet indtil Vsevolod i 1136 blev fordrevet. Efter en kort tid i Vyshegorod blev Vsevolod herefter taget til fyrste i Pskov. Herfra bekrigede han Novgorod til sin tidlige død i 1138, hvilket senere gjorde ham til Pskovs skytshelgen. Disse bagslag for den gren af rjurikidedynastiet, der længe havde stået de nordiske kongehuse nærmest, og svogeren, Erik Emunes sejr i borgerkrigen, er vel grunden til at Ingeborg og Valdemar vendte tilbage til Danmark. Saxo kan således have ret i at lade Valdemar optræde som kongsemne allerede i 1137.

Erik Emunes ægteskab med Malmfred og dets implikationer

Mens Knud Lavards enke i Kiev nedkom med sønnen Valdemar, satte Knuds halvbror, Erik Emune, sig efter drabet i spidsen for et oprør mod kong Niels og Magnus. Herunder ægtede Erik Sigurd Jorsalfars enke, Malmfred. Det skete på et kritisk tidspunkt, sikkert i et forsøg på at udvide magtbasen. Samtidig skulle den nye norske konge, Sigurds søn Magnus, også ægte Knud Lavards ældste datter.²⁵ Da Malmfred desuden var søster til Ingeborg og Novgorodfyrsten Vsevolod bekræftedes dermed på snærest mulig måde Knud Lavards og Ingeborgs dansk-russiske

²⁴ Saxonis Gesta Danorum, s. 356. Samme oplysning bringer Saxo også i bog XI (s. 308). Se også ovf. note 2.

²⁵ Saxonis Gesta Danorum, s. 360.

forbindelse samtidig med, at der knyttedes en dansk-russisk-norsk dobbelt alliance.

Vor viden om de datidige dansk-russiske forbindelser indskrænker sig dog ikke hertil. Handelsmæssige forhold tiltrak sig sjældent middelalderkronikørernes opmærksomhed. Handelen mellem Danmark og Rusland, især Novgorod, må i 1100-tallet have haft gamle rødder. Men vi ved meget lidt konkret derom, udover hvad arkæologiske fund antyder. I 1156 omtaler Saxo russiske købmænd i Slesvig, hvor de blev udplyndret af kong Sven.²⁶ Sandsynligvis har disse købmænd været et årligt islæt i byen. At de omtales netop nu skyldes sikkert, at der med udplyndringen skete noget usædvanligt. Tilsvarende gælder i de to tilfælde da Novgorodkronikerne omtaler russiske købmænd i Danmark.

Under år 1130 fortæller den Første Novgorodkronike: »7 skibe forliste på vej over havet fra Gotland, ... Men fra Danmark (Don') kom de raske«. ²⁷ Det er ulykken, der ramte Gotlands-flåden, der fik kronikøren til at nedskrive det. Sikkert har de to flåder normalt slået følgeskab på strækningen mellem Gotland og Novgorod, og det får kronikøren til at forsikre, at samme skæbne ikke overgik den »danske« flåde.

Allerede 4 år senere, sommeren eller efteråret 1134,²⁸ omtales novgoroderne i Danmark for anden og sidste gang. Nu lyder notitsen: »samme år *fængslede* de novgoroderne på den anden side havet i Danmark«. ²⁹

²⁶ Saxonis Gesta Danorum I, s. 399.

²⁷ A.N. Nasonov (udg.): Novgorodskaia pervaja letopis' (NIL), Moskva 1950, s. 22.

²⁸ Kroniken daterer til 6642 efter Skabelsen, hvor året efter Kristi fødsel alt efter anvendt dateringsstil findes ved at fratække 5507/5508/5509. Her ligesom i de omgivende år, synes der at være anvendt martsstil. 6642 modsvare da 1/3 1134-28/2 1135. Kronikens notitser synes dette år kronologisk ordnet, idet 5 af 9 notitser har præciserende dateringer og er korrekt placerede i forhold til hinanden. Vores notits er den 5. og følger på en notits dateret 4/8, derefter følger en notits dateret 9/12. Det betyder ikke, at indgrebet over for novgoroderne nødvendigvis skete i dette tidsrum, snarere er nyheden derom da nået frem. Det skete må derfor dateres til tidsrummet fra forsommer til efterår 1134. Om kronologi se N.G. Berezikov: Khronologija russkogo letopisaniia, Moskva 1963, s. 12-47.

²⁹ Tolkningen af denne notits har været genstand for en del diskussion. Fx, har Knud Rahbek Schmidt istedet for *fængslede* tolkningen *plyndrede*, jf. Den første Novgorod-Kronike: Ældste affattelse, Kbh 1964, s. 38. Han har en tilsvarende tolkning af en notits under 1188 hvor den samme verbalform forekommer: »I det samme år *plyndrede* varægerne Novgorodboerne på Gotland ..«. (ibid. s. 59). 1134-notitsens originaltekst i dens to grundlæggende versioner lyder (Første Novgorodkronikes Ældre Version, NILSt): »Tom zhe lete *rubosha* novgorodts' zamorem v Doni« (NIL, s. 23) og (Første Novgorodkronikes Yngre Version, NILMI): »Togo zhe leta *porubisha* novgorodtsev za morem v Doni« (NIL, s. 208). De tilsvarende verbalformer i 1188-notitsen er henholdsvis *rubosha* og *rubisha* (NIL, s. 23, 208). Tolkningen af verbalformen *rubosha* (en præteritumsform i 3. pers. plur.) med »plyndrede« kan ikke begrundes sprogligt. Den stammer fra I.I. Sreznevskij, der i sin grundlæggende Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka III, SPb 1903, sp. 184, vil aflede *rubosha* af et *rubsti*, som han tillægger betydningen »plyndre«. Det er imidlertid i givet fald alene kendt

Utvivlsomt er der en sammenhæng mellem denne begivenhed og det faktum, at Erik Emune netop under borgerkrigens gang havde fornyet broderens alliance med det dynasti, der endnu regerede i Novgorod. Især hvis Knuds enke og søn på den tid har opholdt sig der. Selv om det ikke nævnes direkte har disse novgorodere vel ligesom i 1130 været købmænd og de har da ligesom i 1156 snarest befundet sig i Slesvig, der dengang må have været deres vigtigste mål i Danmark. Her har kong Niels eller det kongelige parti nu enten taget novgoroderne som gidsler for at få Vsevolod Mstislavich til i sin egenskab af fyrste i Novgorod at afholde sig fra direkte at støtte sin svoger, eller også er fængslingen sket som gengældelse for, at en sådan støtte allerede var givet. Fængslingen af

fra disse to steder, og Sreznevskij har ikke taget hensyn til parallelformerne i den Første Novgorodkrønikes Yngre Version, der klart forbinder verbet med *rubiti*. Medens Robert Michell og Neville Forbes i 1914 gav den samme tolkning af 1188-notitsen som Rahbek Schmidt, har de mærkeligt nok en anden oversættelse af 1134-notitsen »the same year they cut to pieces some men of Novgorod ..«, jf. *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, London 1914, s. 13, 34. Dette modsvarer netop grundbetydningen af *rubiti*: »at hugge«. I middelaldertekster anvendes *rubiti* imidlertid særligt i betydningen »at bygge« (ved at hugge med økse i træ); her vanligtvis med den perfektive parallelform *srubiti*. Verbet har imidlertid antaget endnu en sekundær betydning, som er relevant i vor sammenhæng, nemlig: »at fængsle«, med den perfektive parallelform *porubiti*, hvortil svarer substantivet *porub* (fængsel), jf. Max Vasmer: *Russisches etymologisches Wörterbuch II*. Heidelberg 1953, s. 542; Sreznevskij, sp. 181-2. Denne tolkning støttes af parallelformen i NILMI *porubisha*. Desuden vi finder i begge versioner af krøniken under henholdsvis 1146 og 1176 *porubisha* anvendt på en sådan måde, at kun betydningen »fængsle« kan komme på tale. (NIL, s. 27, 35, 213, 224). Således oversættes de to steder da også af såvel Rahbek Schmidt (s. 44, 54) som Michell & Forbes (s. 19, 29). Jeg har behandlet disse problemer, med særligt henblik på tolkningen af 1188-notitsen i »Varæger nemcer og novgoroder år 1188. Hvor var Chorzhék og Novotorzhék?«, *Historisk tidsskrift för Finland* 1981, s. 146-7. Siden da har sprogforskeren A.A. Zalizniak i et studie fra 1986 over sproget i de novgorodske birkebarksdokumenter givet en ny tolkning på grundlag af kombinationen »vyruti ... v tia« (? ... i dig) i birkebarksdokument No 246 fra 11. årh. Dette udtryk er ikke tidligere blevet tilfredsstillende forklaret. Zalizniak mener nu at have fundet den korrekte løsning: »konfiskation på grund af dig [i.e. din gæld]«, og vil se en parallel hertil i 1188-notitsen, hvor sekvensen: *rubosha ... v Choruzh'ku i v Novotorzh'ce* (af mig og andre tolket som »fængslede .. i Thorsharg og Nyköping«), iflg Zalizniak heller ikke er tilfredsstillende forklaret. Her skulle meningen nu være, at en vis person ved navn Chorugi og en borger i den russiske by Torzhok = Novyj Torg (Nytorg) skulle have fået deres varer konfiskeret. Jf. V.L. Janin & Zalizniak, *Novgorodskie gramoty na bereste (iz raskopok 1977-1983gg)*, Moskva 1986, s. 168-74. Det vil føre for langt her detaljeret at imødegå denne nytolkning. Det blev gjort i et foredrag *What Actually Happened in 1188 and Where?* jeg holdt i 1987 ved det Historiske institut under Videnskabsakademiet i Moskva, som vil blive publiceret på russisk i *Arkhiv russkoi istorii* 1993. Her påpegedes det at konstruktionen »vyruti .. v tia« ikke er nogen virkelig parallel til »*rubosha .. v Choruzh'ku i v Novotorzh'ce*«, og at der ingen sproglig nødvendighed er for at tolke *v Choruzh'ku i v Novotorzh'ce* som refererende til personer i forbindelse med verbet *rubiti/vyruti*, eftersom Zalizniak selv anser, at præpositionen »v« (i) i 1134-notitsens *rubosha .. v Doni* måtte knytte an til et stednavn: »i Danmark«. Iøvrigt er de historiske overvejelser Zalizniak gør sig uholdbare.

novgoroderne må da være sket inden kong Niels blev dræbt 25. juni under borgernes opstand. En opstand der vel kan være fremkaldt af fængslingen.

Den kultmæssige baggrund for de russiske ægteskaber

Det kan overraske, at ægteskaber i et sådan omfang fortsat kunne indgå mellem skandinaviske og russiske fyrstehuse længe efter, at det Store Skisma havde sat skel mellem Øst- og Vestkirken og derved uddybet det kulturelle svælg, der længe havde eksisteret mellem Rom og Byzans, og som snart skulle udvikle sig til et indædt fjendskab. De tætte forbindelser mellem grene af det danske kongehus og rjurikidedynastiet i første halvdel af 1100-tallet var imidlertid ikke blot resultat af et konjunkturbestemt magtpolitisk interessefællesskab. Det byggede på en fortsat eksisterende kulturel samhørighed, der havde rødder tilbage i Vikingetiden. Selv om den vanskelige kildesituation, som antydtes, ikke har efterladt mange spor af de konkrete kontakter, har vi et hidtil ukendt vidnesbyrd herom, som må hidrøre fra denne tid og som sikkert netop skyldes de her behandlede dynastiske forbindelser.

I 1884 offentliggjordes fra et 1400-tals håndskrift en tekst med titlen: Bøn til den Hellige Treenighed. Bønnen indeholder en allehelgens litani hvori der blandt andet anråbes en række vestlige helgener, hvis kulter ellers ikke ses dyrket i den ortodokse kirke. Dette tiltrak sig straks opmærksomhed og samme år publicerede I.A. Shliapkin en del af samme bøn efter et pergamentfragment fra 13.-14. årh. At helgener som Viacheslav, Voitekh, Magnus, Kanut, Alban, Olav og Botulf sammen med Boris og Gleb, Kyril og Methodius anråbtes i bønnen fik Shliapkin til at datere den til ca. 1100, da kløften mellem Øst- og Vestkirken endnu ikke var fuldt så dyb. Samtidig var Shliapkin overbevist om bønnens russiske oprindelse.

I 1910 genudgav sprogforskeren A.I. Sobolevskii Shliapkins fragment sammen med en anden bøn på russisk, som han mente måtte være en oversættelse fra en latinsk tekst. Sobolevskii observerede nu et antal tekstmæssige ligheder mellem de to bønner og fandt derfor, at Bønnen til den Hellige Treenighed også måtte være oversat fra latin. Han pegede på Bøhmen som det sted, hvor bønnen måtte være blevet til, idet kirkeslavisk liturgi endnu var i brug i Sázava klosteret til 1097, skønt underlagt Rom.

Dette synspunkt videreudvikledes senere i et antal værker af den kendte historiker Fr. Dvornik. Han supplerede Sobolevskii med, at selve udvalget af vestlige helgener viste, at bønnen måtte være forfattet i

Bøhmen. Her opererede Dvornik med følgende helgener: Magnus, Kanut, Olav, Alban, Botulf, Martin, Victor, Vitus, paverne Linus, Anacletus, Clement og Leo, brødrene Cyril og Methodius, Wenceslas og Vojtiekh (Adalbert) samt to Benedikt'er.

Mens Knud den Hellige og Olav den Hellige gav sig selv var især identifikationerne af følgende helgener vigtige for Dvorniks argumentation: Magnus måtte være abbeden af Füssen; Alban måtte være Mainzs skytshelgen, ikke den engelske protomartyr; og Victor måtte sandsynligvis være martyren fra Solothurn. Med tanke på Bøhmens nære kontakter til de tyske naboer samt de nordiske kirkers nære forbindelse til Hamburg-Bremen kunne Dvornik nu forestille sig, hvorledes Knuds- og Olavskultene var nået til Bøhmen. Og han slår nu fast, at et sådant udvalg af helgener kun kunne være foretaget i Bøhmen i slutningen af 11. årh. Her er bønnen forfattet og her må den være oversat.³⁰

Da han foretog sine identifikationer af »interessante« vestlige helgener tog Dvornik imidlertid ikke hensyn til, i hvilke af litaniets kategorier: apostle, martyrer, ærværdige fædre etc. de forekom. Istedet synes hans identifikationer alene at have været styret af ønsket om at etablere en forbindelse mellem de to skandinaviske helgener og Bøhmen, og en sådan forbindelse måtte gå gennem det tyske område: derfor identifikationerne med Magnus af Füssen, Alban af Mainz og Victor af Solothurn. Vender vi os nu til teksten selv finder vi, at de to nordiske helgener Knud og Olav forekommer i denne sekvens ».. Viacheslav, Magnus, Knud, Benedikt, Alban, Olav, Botulf, ..« som numrene 17-23 blandt litaniets 30 martyrer. Sekvensens helgener hører alle til i gruppen af vestlige helgener.³¹ Ingen af de helgener, hvormed Dvornik identificerede Magnus, Alban eller Benedikt, var imidlertid martyrer.³²

Mens grundlaget for de af Dvorniks identifikationer, der skulle knytte Knud og Olav til Bøhmen, svigter, er det med placeringen af Benedikt og

³⁰ Dvornik har senere fået tilslutning fra A.P. Vlasto: *The Entry of the Slavs into Christendom*, Cambridge 1970, s. 110; og G. Podskalsky: *Christentum und Theologische Literatur in der Kiever Rus' (988-1237)*, München 1982, s. 262. For kilder og litteratur henvises til John H. Lind: *The Martyria of Odense and a Twelfth Century Russian Prayer. To the Question of Bohemian Influence on Russian Religious Literature, Slavonic and East European Review* 68:1 (1990), s. 1-21. Publ. også i *Istoriia SSSR*.

³¹ Viacheslav (Wenceslas) var dog også alment dyrket i Rusland. Bl.a. anvendtes navnet tidligt blandt rjirikiderne, hvor en søn af Jaroslav Vladimirovich (+1054) bar navnet, ligesom en af Vladimir Monomakh's sønner, der i korte perioder endog sad som Kiev fyrste.

³² Litaniets to Benedikt'er har kun interesseret Dvornik perifert, da identifikationerne ikke kunne bruges til at underbygge den skandinavisk-bøhmiske forbindelse, men han foreslår enten Benedikt af Aniane eller Benedikt Biscop for »vor« Benedikt. Heller ikke Botulf var martyr, men han kan næppe være nogen anden Ikanhoe-abbeden og optoges sikkert i bønnen sammen med Olav den Hellige.

Alban mellem de nordiske kongehelgener Knud og Olav ikke vanskeligt at identificere sekvensen »Knud, Benedikt, Alban« med Odensekultens helgener: Knud den Hellige, broderen Benedikt, der begge fandt deres martyrium i den engelske protomartyr, Skt. Albans kirke.³³ Og da kan den forudgående Magnus, hvis han skal søges blandt martyrer, ikke være andre end Magnus, jarlen af Orkney.³⁴ Den skandinaviske oprindelse af sekvensen »Magnus, Knud, Benedikt, Alban, Olav, Botulf«, efterfulgt af oldkirkelige martyrer som »Sozon, Roman, Anfim etc«, kan derfor næppe drages i tvivl. Alban er sikkert kommet med i kølvandet på Knud og Benedikt. Også Botulf må have fundet vej til bønnen sammen med de skandinaviske helgener og hans optræden i gruppen af martyrer forstås kun hvis den russiske forfatter ureflekteret har optaget ham sammen med Olav den Hellige fra en os nu ukendt kultsammenhæng. Forfatteren har her sikkert ikke kunnet gennemskue hvem Botulf har været.³⁵

Stammer sekvensen »Magnus, Knud, Benedikt, Alban, Olav, Botulf« fra Skandinavien, er der til gengæld ingen grund til at betvivle, at bønnen i sin helhed er af russisk oprindelse. De vestlige helgener, der har tiltrukket sig forskernes opmærksomhed, udgør trods alt kun en lille del af samtlige de helgener, der anråbes. De fleste er oldkirkelige helgener, der tilhører begge kirker; det gælder også de paver der er optaget. Derimod finder vi i gruppen af »hellige kvinder« de specifikt ortodokse og især i den russiske kirke populære »Sviatye Mironositsi« (de hellige myrrhabærende kvinder), medens det i lyset af teorien om bønnens bøhmiske oprindelse er vigtigt at notere, at Skt. Ludmila ikke er optaget.

Det ser altså ud til, at de skandinaviske – og i deres kølvand de to angelsaksiske – helgenkulturer er kommet til Rusland direkte fra Skandinavien. Men hvornår og hvordan har de fundet vej til en russisk bøn? Et

³³ Sml. beskrivelsen i *Tabula Othoniensis* (c 1095): »protomartyr Danorum Canutus .. in basilica sancti Albani martyris per eum paulo ante de Anglia in Daciam transuecti .. mortem pro Christo passus . requieuit in ipso. Occissi sunt etiam ibidem cum eo frater eius nomine et gratii martyrii Benedictus . ac . XVII sui comilitones«, jf. Gertz, s. 60f. Benediktkultens eksistens kunne måske betvivles i lyset af den diskussion der har stået om, hvem der ved siden af Knud den Hellige hviler i det andet af to skrin i Knudskirkens krypt, Alban eller Benedikt. Men dertil er der for mange middelalderlige vidnesbyrd om Benediktkulten. Se udover teksten i *Tabula Othoniensis* tekstbelæggene i Lind: *The Martyria ..*, s. 11-14.

³⁴ En martyr med navnet Magnus, der kan sættes i forbindelse med Viacheslav, umiddelbart foran Magnus, kendes ikke, så Viacheslav begrundet ikke placeringen af Magnus.

³⁵ Bortset fra England fandt Botulfkulten sin største udbredelse netop i Skandinavien, se fx *Lexikon des Mittelalters* 2, München 1983, sp. 493f. Både Alban- og Botulfkulten må gå tilbage til de skandinaviske kirkers ældste tid, da den angelsaksiske indflydelse var stor. At ingen andre engelske helgener (fx kongehelgenerne Oswald, Edmund, Ethelred, Edward) optræder i bønnen, understreger Alban- og Botulfkultens skandinaviske oprindelse.

fingerpeg herom får vi, når vi ser, hvilke populære skandinaviske kulter der mangler. Det gælder den tredje skandinaviske kongehelgen Erik Jedvardson, hvis kult må være blevet etableret i tidsrummet mellem 1167, da hans søn Knud kom på tronen, og senest 1198, da hans navn findes indført under 18. maj i Vallentuna kalendariet.³⁶ Men først og fremmest genfinder vi ikke Knud Lavard i bønnerne. Var Knud Lavardkulten etableret allerede inden de skandinaviske kulter blev overført til Rusland måtte hans optagelse i bønnerne have været selvskreven. 1169, da Knud Lavardkulten modtog pavelig bekræftelse, fremstår da som en *terminus ante quem*. På den anden side ved vi, at slægten tidligere havde bestræbt sig på at få kirkelig accept af en kult. Bestræbelser, der sikkert tidligt ville være lykkedes, om ikke Erik Emune og ærkebiskop Asser begge var døde i 1137, da Robert af Elys legende allerede forelå. Der har derfor sikkert været en kult længe inden 1169, hvilket nok havde været tilstrækkeligt til, at Knud Lavard var blevet optaget i den russiske bøn på et tilsvarende tidligt tidspunkt.

Det er dog Magnuskulten, der tydeligst peger på, hvornår og hvordan kultene er kommet til Rusland. Årene 1134-36 var nemlig ikke blot det tidspunkt, da forberedelserne til Knud Lavards helgenkåring indledtes. Den 13. december et af disse år skrinlagdes også Magnus Erlendson, jarl af Orkney. Magnus var blevet dræbt i 1115/7³⁷ af sin fætter og medjarl Håkon Pålsson. En Magnuskult synes at være opstået snart efter. Håkon Pålsson kunne imidlertid nu alene styre Orkney til sin død i 1122. Senere i 1120'erne forordnede den norske konge, Sigurd Jorsalfar, at Magnus' nevø Kale-Rognvald Kolsson skulle overtage Magnus' del af jarledøm-

³⁶ Toni Schmid, *Liber Ecclesie Vallentunensis*, Sthlm 1945, s. 87; Tore Nyberg, *Eskil av Lund och Erik den helige. Historia och samhälle, studier tillägnade Jerker Rosén*, Lund 1975, s. 5-21. I »Deutsche, dänische und schwedische Christianisierungsversuche östlich der Ostsee im Geiste des 2. und 3. Kreuzzuges«, *Die Rolle der Ritterorden in der Kolonisierung des Ostseegebietes*, Hrsg. v. Zenon Hubert Nowak, *Universitas Nicolai Copernici: Ordines militares, Colloquia Torunensia Historica I*, Torun 1983, s. 106 n. 69 anfører Nyberg gode grunde for at antage, at en *elevatio* har fundet sted allerede 18. maj 1167. Fra samme tid kunne vi, via Skandinavien, have forventet at genfinde endnu en engelsk kult i den russiske bøn, hvis importen var sket tilpas sent, nemlig Thomas Becket, eftersom dennes kult tidligt vandt stor udbredelse i Skandinavien: i Danmark senest 1174 og da med tilknytning til kongehuset, jf. Lind, *Til spørgsmålet om kongehuset og udbredelsen af Thomas Becket-kulten i Danmark*, *ICO. Iconographisk post 1982*, Uppsala 1982, s. 38-39.

³⁷ Der er flere modstridende angivelser af hvilket år, 1115, 1116 eller 1117, Magnus døde, jf. A.O. Anderson i *Early Sources of Scottish History 2*, Edinburgh 1922, s. 160-62 n 5. Iflg Magnus' Saga skete translationen fra Birsay til Kirkwall en 13. december 20 år efter drabet, jf. H. Pålsson & P. Edwards: *Magnus Saga. The Life of St Magnus Earl of Orkney 1075-1116*, Oxford 1987, s. 36. Den kronologiske usikkerhed er altså den samme. 20 kan dog være et rundt tal.

met. Det lykkedes dog først at virkeliggøre dette i 1135/37, og det var netop til støtte for Kale-Rognvalds styre, at Magnus nu blev proklameret som en af kirkens martyrer. Kort efter overførtes han til den katedral, der byggedes og indviedes til ham i Kirkwall.³⁸

Magnuskulten fik aldrig nogen stor spredning. Sandsynligvis er det derfor netop helgenkåringen og translationen i 1135/7, der har givet den en sådan gennemslagskraft, at den på linje med de øvrige skandinaviske kulte kunne finde vej til Rusland. Desuden er det netop nu, at samtlige tråde, der forbinder alle de skandinaviske kongelige og fyrstelige helgener i den russiske bøn, samles i ægteskabet mellem Erik Emune og Malmfred: Malmfred havde, som sagt, været gift med den nye Orkneyjarls norske sponsor, Sigurd Jorsalfar; hendes broder var til 1136 fyrste i Novgorod og derefter til sin død i 1138 i Pskov; og det må være nu, at søsteren, Ingeborg, vendte hjem fra Rusland med sønnen Valdemar. Netop dette ægteskab har altså kunnet formidle kultene til Rusland. Dette er derfor sandsynligvis sket i løbet af Erik Emune's korte styre 1134-37.

De skandinaviske helgenkultes optagelse i Bønnen til den Hellige Treenighed er således et vigtigt vidnesbyrd om, at det fjendskab mellem øst og vest, der i kølvandet på skismaet i 1054 var brudt ud i lys lue under korstogene ved 1000-tallets slutning, i første omgang indskrænktes til et fjendskab mellem grækere og de tilhængere af den katolske kirke, der var tættest knyttet til Rom. Det viser, at der udover fælles politiske interesser endnu fandtes et kulturelt fællesskab, der gjorde det naturligt for de to parter at indgå ægteskaber med hinanden, selv om de hver for sig var fast forankrede i hver sin liturgiske tradition.

Richizas andet, russiske ægteskab

Der blev imidlertid indgået endnu et »dansk«-russisk ægteskab, der markant belyser hvilke motiver der lå bag tidens dynastiske forbindelser. Dette ægteskab har godt nok mest tiltrukket sig opmærksomhed på grund af dets følger i den næste generation. Men det er også, set i sit samtidshistoriske perspektiv, særdeles interessant.

³⁸ Fra de senere år foreligger en ganske omfattende litteratur om Skt. Magnus. Ingrid De Geer: *Earl, Saint, Bishop, Skald – and Music. The Orkney Earldom of the Twelfth Century*, Uppsala 1985, især s. 18f. og 103-42; William P. I. Thomson: *History of Orkney*, Edinburgh 1987, s. 54-67; Barbara E. Crawford (udg.): *St. Magnus Cathedral and Orkney's Twelfth Century Renaissance*, Aberdeen 1988. Se også Magnús Már Lárusson i *KLNM XI*, 1966, sp. 221-2.

Knud Lavards drabsmand, Magnus Nielsen var fra ca. 1128³⁹ til sin død gift med den polske prinsesse Richiza, datter af Boleslaw III.⁴⁰ Ifølge Saxo knyttedes forbindelsen sammen med et fælles militært fremstød mod Pommern. Men det synes også at have haft brod mod Knud Lavard. En sådan sammenhæng antyder i det mindste i Saxo. Efter den dansk-polske alliances sejr over slavernes konge, Vartislav (i.e. pomeranernes hertug), får Niels Vartislav i sin vold trods udlovet frit lejde. Dette troskabsbrud påtaler Knud Lavard med appel til kongens retsind og han udvirker derved Vartislavs løsladelse. Så langt modsvarer dette det billede af Knud som den pletfri forsvarer af ret og ære, som Saxo søger at opbygge. Men da Saxo skal afslutte episoden slipper det ud, at der har ligget mere bag: derved opnåede nemlig Knud at befri både »vennen fra undertrykkelse og herren fra vanære«.⁴¹ Den alliance, der gennem

³⁹ Jan Dlugosz lader brylluppet finde sted 1128. Jf. Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae. Varsoviae 1970, s. 310.

⁴⁰ I danske opslagsværker ses hun med fødeår »senest 1108« udfra en formodning om, at hendes mor var Zbyslava Sviatopolkovna, der sandsynligvis døde dette år, jf. Aksel E. Christensen, »Richiza«, DBL 3. udg. 12, Kbh 1982, s. 202. Der synes dog ikke at være noget kildegrundlag for at antage, at Zbyslava fremfor Boleslav IIIs næste hustru, Salomea von Berg, var Richizas moder, jf. Jarl Gallén: Vem var Valdemar den stores drottning Sofie? Historisk tidskrift för Finland 1976, s. 274 med der anført litteratur. W. Dworzaczek (Genealogia: Tablice, Warszawa 1959, tabel 1) lader således Richiza være født 1116/7 som det andet barn i ægteskabet med Salomea; kildegrundlaget fremgår dog ikke. Sandsynligvis var Richiza født i det senere ægteskab, idet den Storpolske Krønike anfører at en søn, den senere Vladislav II, og en datter, der bortgiftedes til den ungarske Koloman, fødtes i det første ægteskab; medens krøniken desuden nævner yderligere 4 sønner fra det andet ægteskab; Richiza derimod nævnes ikke, jf. Chronica Poloniae Maioris, Pomniki Dziejowe Polski Seria II tom 8, Warszawa 1970, s. 39. Desuden bortgiftes i 1124 en polsk prinsesse til Muromfyrsten Vsevolod Davidovich, Polnoe sobranie russkikh letopisei (PSRL) 2, sp. 288. Stammer Richiza fra det senere ægteskab, passer det aldersmæssigt bedre, at hun endnu i sit tredje ægteskab med den svenske kong Sverker kunne føde sønnen Burislav/Boleslav, selv om vi ikke har nogen sikker viden om præcis hvornår dette sidste ægteskab blev indgået.

⁴¹ Saxonis Gesta Danorum I, s. 549. Om ægteskabet og dets udenrigspolitiske betydning, se Niels Skyum-Nielsen, Kvinde og Slave, Kbh 1971, s. 64; Paludan, s. 508-9; og især Tore S. Nyberg, Skandinavien und die Christianisierung des südöstlichen Baltikums, La cristianizzazione della Lituania, Pontificio comitato di scienze storiche. Atti e documenti 2, Vaticano 1989, s. 240f. Her gør Nyberg et forsøg på at indsætte de oplysninger om en Petrus Dacus i polsk tjeneste under Boleslav III, der findes i den Storpolske Krønike og hos Jan Dlugosz, i en historisk sammenhæng. De oplysninger, der gives om Petrus's danske baggrund og som bringes i forbindelse med en i krønikerne påstået polsk erobring af Danmark 1124, er dog vanskelige at indpasse i dansk historie. Snarest beror de på fejlkombinationer af forf. til den Storpolske Krønike, hvor en annalnotits om at Boleslav i 1123 skal være sejlet over havet sikkert giver den kronologiske baggrund (MPH II, Lwow 1878. s. 832 (Boleslaus tercius mare transivit et castra optinuit), 874). Desuden forbindes denne Petrus Dacus fejlagtigt i den Storpolske Krønike med den fra andre kilder kendte Petrus Wlostides (Piotr Wlostowic). Karakteren af konstruktion fremgår tydeligt om vi sammenholder den Storpolske Krønike med forgængerens, Krakowbispen Vincents krønike.

ægteskabet knyttedes mellem den danske konge og Polen, og den efterfølgende militæraktion kom altså også på tværs af de forbindelser, som Knud Lavard søgte at knytte i området. At det kom til en konfrontation netop omkring indflydelsen over den del af den slaviske Østersøkyst, der grænsede op til Danmark, fremgår også med forskellige accenter af de referater af møder ca. 1130 mellem kongen og Knud i Slesvig og/eller Ribe, som vi finder hos Helmold, Saxo og i Knud Lavards-ordinalet. Her var Knuds angivelige kongeværdighed hos slaverne anstødsstenen.⁴²

I ægteskabet med Magnus fik Richiza sønnen Knud. Efter at have mistet sin mand ved Fodevig i 1134 indgik hun så sit næste ægteskab med en russisk fyrste. Med denne skulle hun få datteren Sophie, der således var halvsøster til Knud Magnusen og senere blev Valdemar den Stores dronning. Set som kildekritisk problem har dette Richizas russiske ægteskab fået en ublid skæbne ikke blot i dansk, men også i udenlandsk historieforskning. Sikkert fordi man i diskussionen om hvem den nye mand var negligerede det samtidshistoriske aspekt og istedet udelukkende anskuede det i et senere tidsperspektiv, hvor problemet ikke var hvem der var Richizas mand, men hvem der var Sophies far. I det perspektiv kunne man se stort på, hvilke komplikationer en given løsning voldte for forståelsen af 1130'ernes historie. Det blev derfor også overset, at ægteskabet i sit samtidsperspektiv netop kunne kaste lys over 1130'ernes danske historie, som det vil ses af det følgende.

I årene før 1927 var man i Danmark almindeligvis tilbøjelig til i Richizas nye ægtefælle, der i kilderne fremtræder i former som Valada, Valadhr og Valadar, at se Minskfyrsten Volodar Glebovich. I 1927 udgav imidlertid amatørgenealogen Nikolaj von Baumgarten en serie genealogiske tabeller med kortfattede kommentarer og kildehenvisninger. Her var Richiza ikke længere placeret som hustru til Volodar Glebovich, men fejlagtigt til Vladimir, søn af Knud Lavards svoger, Novgorodfyrsten Vsevolod Mstislavich. Begrundelsen herfor fremgår ikke direkte af Baumgartens kommentarer, hvor der kun henvises til en ældre russisk

Vincent kender ikke Petrus Dacus, men den Storpolske Krønike indfører ham præcis hvor Piotr Włostowic optræder hos Vincent. Sml. *Chronica Poloniae Maioris* (s. 39f, 149f) med *Chronica Polonorum Vincentii Cracoviensis episcopi*, *Pomniki Dziejowe Polski II*, Lwow 1872, s. 350ff. Hvorfra historien om Petrus Dacus stammer og i hvilken sammenhæng han rettelig hører kan ikke afgøres her.

⁴² Helmold, s. 190ff.; *Saxonis Gesta Danorum I*, s. 351f.; Gertz, s. 194. De to sidstnævnte er givetvis beslægtede og måske frembragt i opposition til Helmold. Sml. Carsten Breengaard: *Muren om Israels hus*, Kbh 1982, s. 206.

artikel af ham.⁴³ Fremkomsten af tabellerne i 1927 blev imidlertid signalet til at revidere de hidtil herskende opfattelser. Omsvinget lader sig i Danmark bl.a. registrere i de biografiske håndbøger. I Dansk biografisk leksikons første udgave havde Johannes Steenstrup således korrekt anført Volodar Glebovich af Minsk som Sophies far, det gjorde også Hans Jensen i 1926, som et sidste udkald, i Dansk biografisk haandleksikon.⁴⁴ Men i de to senere udgaver af Dansk biografisk leksikon blev Baumgartens opfattelse enerådende, også selv om Jarl Gallén i sin kildekritisk vægtige artikel fra tiden imellem de to udgaver havde peget på, at alene Volodar Glebovich kunne komme på tale som Richizas anden mand.

Ved at ægte Ingeborgs og den nye danske dronning Malmfreds nevø, skulle Richiza ifølge Baumgarten mao. have giftet sig ind i den gren af rjurikide-dynastiet, der var så tæt allieret med dem, der netop havde stået bag hendes mands fald og død. Et sådant ægteskab kunne selvfølgelig forstås som resultat af en storlået forsoningsakt mellem parterne, og det ville ikke være nogen usædvanlig måde at markere afslutningen af en strid på. Om en sådan akt har vi dog ingen vidnesbyrd før i næste generation. Denne konsekvens af Baumgartens løsning burde derfor nok have fået historikerne til at mistænke, at noget var galt.

Var Richizas russiske ægtemand derimod Volodar Glebovich behøves der ingen dyb indsigt i russisk historie for at forstå, at den politiske baggrund var en ganske anden. Den gren af rjurikiderne, Polotsk-dynastiet, som Volodar tilhørte, var nemlig netop på dette tidspunkt involveret i en eksistenskamp med den gren, Kievdynastiets monarkhoider, hvoraf Vladimir Vsevolodich var udgået.

Rivaliseringen mellem disse to grene af rjurikidedynastiet havde gamle aner. I krøniken *Fortællingen om de Svundne År*⁴⁵ fremtræder Polotsk ca. 970 som et selvstændigt fyrstedømme under en varægisk fyrste, Rogvolod, Denne blev ca. 980 besejret og dræbt i kamp med Vladimir Sviatoslavich som hævn for, at Rogvolods datter, Rogneda, ifølge krøniken skulle have forsmået Vladimir til fordel for dennes ældre broder, Jaropolk. Vladimir tog efter sejren Rogneda med vold og fik med hende sønnen Iziaslav. Da

⁴³ N. de Baumgarten: *Généalogies et mariages occidentaux des rurikides russes du Xe au XIIIe siècle*, *Orientalia Christiana* Vol. IX:1, Rom 1927, tabel V, m. s. 26. At Baumgarten tog fundamentalt fejl fremgår af Ekskurs B.

⁴⁴ DBL XVI, Kbh 1902, s. 163f; Dansk biografisk haandleksikon 3, Kbh 1926, s. 439.

⁴⁵ Også kaldet Nestorkrøniken, jf. Gunnar Svane: *Nestors krønike. Beretningen om de Svundne År*, Århus 1983 (her s. 73f), skønt tilknytningen til Nestor er hypotetisk og teksten ikke er et enmandsværk men en kompilation, pga. allerede foreliggende tekster. Teksten til et af forlæggene er bevaret i Første Novgorodkrønikes Yngre version.

Vladimir siden forskød hende fik hun og Iziaslav Polotsk som residens. Polotsk forblev derefter i Iziaslavs og hans efterkommeres besiddelse. Hverken Polotsk eller den gren af rjurikiderne, der regerede det, indgik herefter i det roterende senioratssystem, der i det mindste ideelt styrede successionen i Kievriget.⁴⁶

Striden mellem disse to grene af dynastiet fremtræder ved flere lejligheder op gennem 1000-tallet. Et folkeligt oprør i Kiev satte endog en overgang i slutningen af 1060'erne Polotskfyrsten Vseslav Briachislavich på Kievtronen. Kievdynastiets ressourcer var dog langt større end Polotskfyrstens og han blev snart fordrevet, ikke blot fra Kiev, men også en tid fra Polotsk. Mens Vladimir Monomakh sad i Kiev (1113-25) var pendulet afgørende svinget til Kievdynastiets fordel. En medvirkende årsag var, at Polotsk efter Vseslavs lange regeringstid (1044-1101) opsplittedes mellem hans mange sønner i en række mindre fyrstedømmer såsom Vitebsk, Minsk, Gorodets m.fl., der alle sad inde med en betydelig grad af selvstændighed. Herved fik Volodars far, Gleb Vseslavich, Minsk. Allerede i 1104 foretog Kievfyrsterne et togt mod Gleb, hvilket dog mislykkedes selv om Kievfyrsterne tilsyneladende understøttedes af Glebs formodentlig ældre broder, David.⁴⁷ I 1116 oplyser Ipatievkrøniken derefter om stridigheder mellem Vladimir Monomakh og Gleb. Vladimir anførte en stor koalition af Kievdynastiets småfyrster mod Gleb, der blev tvunget til at underkaste sig og modtage Minsk af Vladimir. Men allerede i 1119 tog Vladimir endegyldigt Minsk fra Gleb, der døde samme år i fangenskab i Kiev.⁴⁸

I de følgende år rettedes trykket mod Polotsk selv. I 1127 drog en ny koalition, nu under Mstislav Vladimirovich, mod den siddende Polotskfyrste, David Vseslavich. Indbyggerne i Polotsk kom dem dog i forkøbet og fordrev David og hans sønner. Istedet fik de Mstislavs tilladelse til at indsætte en vis Rogvolod. Den nye tilstand varede dog ikke længe, idet

⁴⁶ Vor viden om Polotsk og dets dynasti er begrænset, da det ikke tiltrak sig særlig opmærksomhed fra de krønikeskrivers side, hvis optegnelser er blevet traderet i de bevarede krøniker. Disse er i dette tidsrum istedet koncentreret om Kievstatens historie. Man har debateret om der har eksisteret en særlig Polotskkrønike. Polotsk dækkes bedst i Ipatievkrøniken (PSRL 2, 2. udg. St Peterburg 1908, sp. 256-313), Lavrentievkrøniken (PSRL 1, 2. udg. Leningrad 1926-28, sp. 280-310), og den såkaldte Krønikekompilation fra 1479 (PSRL 25, Moskva 1949, ss. 27-32), der i forskellig grad forkorter et fælles kildemateriale.

⁴⁷ PSRL 2, sp. 256.

⁴⁸ PSRL 2, sp. 282-3, 285. Glebs enke, en datter af Jaropolk Iziaslavich, overlevede ham i 40 år og døde 3. januar 1159 84 år gammel. Hun begravdes i Huleklosteret ved Kiev, hvortil både hun og Gleb havde givet store gaver. Det er nok derfor hendes død får en så fyldig omtale i krøniken. Gleb er sikkert begravet samme sted.

flere krøniker året efter anfører, at Polotskfyrsten døde.⁴⁹ Yderligere et år senere hedder det, at Mstislav nu forviste Polotskfyrsterne, deres hustruer og børn til Konstantinopel, fordi de ikke adlød Mstislav, da han kaldte dem til forsvar »af det russiske land« mod Polovetserne. Blandt de forviste nævnes tre af Glebs brødre og to af den ovennævnte Rogvolods sønner. I deres sted indsatte Mstislav sine egne ætlinge. Ved omrokeringerne på fyrstetrone efter Mstislavs død i 1132 ser vi da også, at hans søn Iziaslav da sad i Polotsk, men nu måtte vige pladsen til fordel for broderen Sviatopolk. Istedet fik Iziaslav Turov og Pinsk i tilgift til Minsk.⁵⁰

Vladimir Monomakh og hans søn Mstislav har tilsyneladende bevidst bestræbt sig for at gøre en ende på Polotskdynastiets uafhængighed og lægge Polotsk-riket ind under Kievstaten på linie med de øvrige fyrstedømmer, der dengang tilsammen udgjorde Kievstaten. Da det ikke lykkedes at tvinge Polotskdynastiet til at acceptere dette, fandt Mstislav det tilsidst nødvendigt helt at fjerne det fra magten.⁵¹ I begyndelsen af 1130'erne så Polotskdynastiet således ud til at være en saga blott. Men med Mstislavs tidlige død i 1132, kun 7 år efter faderen, begyndte monomakhovidernes magt at smuldre, tildels på grund af de uklare successionsforhold og det store antal sønner og voksne sønnesønner Vladimir Monomakh havde efterladt sig. Polotskdynastiets resterende medlemmer kunne nu påbegynde et politisk comeback. Præcis i hvilke faser dette come-back er foregået fremgår ikke; men senest i 1143 sad en af de forviste Rogvolod-sønner atter i Polotsk.⁵²

De medlemmer af Polotskdynastiet der var blevet ramt af forvisningen til Byzans synes alle at have tilhørt Davids og Rogvolods nærmeste slægtninge. Ingen af Glebsønnerne nævnes i forbindelse med forvisningen og hvor de har opholdt sig, efter at Minsk var blevet frataget Gleb og givet til medlemmer af Kievdynastiet, ved vi ikke. Men det naturlige tilflugtsted uden for Kievdynastiets rækkevidde må for dem have været

⁴⁹ Her kaldes han ganske vist Boris Vseslavich, men Boris har nok været Rogvolods kristne dåbsnavn. Den sene Gustinkrønike identificerer dem da også, jf. PSRL 2, 1. udg., St Peterburg 1843, s. 295.

⁵⁰ PSRL 25, s. 32.

⁵¹ Det er symptomatisk at forfatteren til den 1100-tals Kievkrønike, der indgår i Lavrentievkrøniken, har valgt under 1128 dramatisk at genfortælle Rogneda-episoden for at konkludere, at Polotskdynastiet lige siden har båret våben mod Kievdynastiet, se PSRL 1, sp. 299-301.

⁵² Muligvis skete det allerede kort efter Mstislavs død, da Polotskboerne snart fordrev den nys indsatte Sviatopolk og erstattede ham med Vasilko Sviatoslavich. Præcis hvem denne var er usikkert, men navnet Vasilko er mere almindeligt inden for Polotskdynastiet end Kievdynastiet.

Polen. Da Volodar under en senere strid inden for Polotskdynastiet i 1159 søgte tilflugt uden for Rusland tog han da også til Polen.⁵³

Således var altså forholdet mellem den gren af rjurikidedynastiet, som Richiza giftede sig ind i, og den gren Knud Lavard-fraktionen var allieret med. Der aftegner sig dermed et klart billede af de to parters alliancesystemer.

Efter den politiske omvæltning i Danmark da såvel kongen, hendes svigerfar, som hendes mand, den påtænkte tronfølger, var faldet, og den med monomakhoviderne allierede Erik Emune havde taget magten, er Richiza sandsynligvis rejst hjem til faderen, Boleslaw III. Med sig må hun have haft sin unge, sandsynligvis spæde, søn Knud. Har Gleb-sønnerne faktisk søgt tilflugt i Polen må det have været naturligt, at Richiza dér knyttede forbindelse med en repræsentant for monomakhovidernes argeste modstandere, Volodar Glebovich.⁵⁴

Med ægteskabet mellem Richiza og Volodar Glebovich blev der således sluttet en alliance mellem Polen og Polotskdynastiet rettet såvel mod de herskende i Kiev og Novgorod som mod Erik Emunes styre i Danmark. I forholdet til Danmark er denne nye forbindelse en fortsættelse af den politiske alliance, som ægteskabet mellem Richiza og Magnus oprindeligt var udtryk, for vis-à-vis Knud Lavard-fraktionens slægtsforbindelser. Med sit andet, russiske ægteskab sikrede Richiza sønnen Knud Magnusen som arving og prætendent til den danske krone en ydre magtbase som modvægt til den unge Valdemars, hvis og når successionen til den danske krone skulle blive en strid mellem dem. Dermed må Richizas ægteskab ses som en klar og bevidst udfordring til det nye styre, der regerede Danmark efter Niels' død.

Inden disse mulige konsekvenser af ægteskabet skulle blive aktuelle skete der imidlertid nye og hurtige omvæltninger, der snart fjernede det politiske grundlag for mange af de bestående alliancer. I Danmark døde som bekendt Erik Emune i 1137. Blev forholdene i Danmark herefter atter ustabile var de i endnu højere grad blevet det i Rusland i årene efter Mstislavs død i 1132. Kievstaten gik imod en hurtig opløsning. Magten fordeltes på en række fyrster, der reagerede på den nye tingenes tilstand på to måder. Enten stræbte de som hidtil efter at tilkæmpe sig successionen til de vigtigste af de tidligere magtcentre, først og fremmest Kiev.

⁵³ PSRL 2, sp. 496. I 1161 sad Volodar da også i Gorodets (Grodno) på grænsen til Litauen, jf. PSRL 2, sp. 519. Om det betyder at han da kun var fyrste af Grodno ved vi ikke; men tidvis var han fordrevet fra Minsk.

⁵⁴ At såvel Knytlinga som Fagrskinna kalder Volodar »konge af Pulinaland« skyldes vel, at ægteskabet blev indgået i Polen, jf. Sogur Danakonunga, s. 242; F. Jónsson (udg.): Fagrskinna Noregs konunga, Kbh 1902-03, s. 300.

Dette førte til talrige krige og en stadig vekslen på Kievtronen. Eller de søgte at konsolidere sig i de lokalsamfund, hvor de nu sad og havde slået rod. Det var de sidstnævnte der på længere sigt vandt. Resultatet blev, at der opstod nye magtcentre først og fremmest i de nykoloniserede områder i nordøst, hvortil det politiske tyngdepunkt gradvist blev forskudt. Her blev byen Vladimir i slutningen af 1100-tallet Ruslands nye magtcenter, senere afløst af først og fremmest Moskva. For den dansk-russiske alliance betød den indtrådte instabilitet i første omgang mindre, idet Vsevolod Mstislavich fortsat holdt sig på tronen i Novgorod; men da han blev fordrevet i 1136 forsvandt de dynastiske og politiske forudsætninger for den russiske del af alliancen. Med drabet på Erik Emune året efter må denne fase i de russisk-danske forbindelser siges at være et afsluttet kapitel.

Som sidste notits under året 6645 (1137/8) har Ipatievkrøniken, som den eneste, denne korte notits, der er symptomatisk for opløsningen af de hidtidige alliancer: »på samme tid ... gav Vsevolod Mstislavich sin datter Verkhuslava til polakkerne«. Den polske gom menes at være Boleslaw III's næstældste søn, den senere Boleslaw IV.⁵⁵ Der skulle altså være tale om en alliance på tværs af det hidtidige mønster. Et motiv for Vsevolod kunne have været, at han, for at genvinde Novgorod, måtte søge sig en ny magtbase og nye allierede. Imidlertid døde Vsevolod allerede året efter og samme år døde også Boleslaw III. Derefter indtrådte de samme opløsningstendenser i Polen som vi har kunnet iagttage i Kievriget og i Danmark. Også i Polen ændredes dermed forudsætningerne for at knytte

⁵⁵ Året 6645 skulle datere begivenheden til 1136/7/8 alt efter den anvendte dateringsstil, og i den henseende kan der i denne krønike netop nu iagttages en del omkastninger. Notitsen er heller ikke ellers uden problemer. Dels er Ipatievkrøniken ikke det sted hvor vi ville forvente at finde en særnotits om Vsevolod Mstislavich. Desuden er den omgivet af to andre notitser hvori Vsevolod optræder. I den foranstående notits beskrives Suzdal's sejr over Vsevolod og Novgorod ved Zhdane bjerget, der faktisk fandt sted vinteren 1134/5. Denne notits forudgås imidlertid af en notits om et jærtegn i solen 9. juli, der må identificeres med en solformørkelse i 1136. De tre notitser, der følger efter notitsen om Vsevolods datter, dvs de første under 6646, meddeler 1) at novgoroderne fordrev Vsevolod; ankommet til Kiev fik han af onklen Jaropolk tildelt Vyshegorod; 2) »samme år« kom pskovitterne og tog ham til fyrste; 3) »samme år« døde han i Pskov »torsdag den 11. februar«. Af disse notitser er kun den sidste korrekt dateret. Suiten af Vsevolod-oplysninger under 6646, der i realiteten hidrører fra tre forskellige år, genfindes i Lavrentievkrøniken, men er her ikke opløst på årsnotitser. Den er derfor her ikke fejldateret, men fortæller blot om begivenheder der strækker sig over flere år og indsætter den naturligt under det år hvortil den sidste begivenhed, Vsevolods død, hører. Lavrentievkrønikens tekst er derfor primær i forhold til Ipatievkrønikens. Oplysningen om Vsevolods datters ægteskab er derfor sikkert ikke kommet ind Ipatievkrøniken sammen med de øvrige notitser om Vsevolod, og skal således ikke dateres relativt i forhold til dem, men er snarere kommet ind fra en særkilde og placeret s.a. 6645 fordi den var dateret således dér. Vi må derfor regne dateringen 1137/38 for den korrekte.

nye dynastiske forbindelser. Richizas ægteskab fik altså ikke de langtidskonsekvenser der nok var tiltænkt det. Det kan være årsagen til, at ægteskabet snart må være blevet opløst og Richiza istedet indgik sit tredje ægteskab med den svenske konge. Det skabte et nyt og nu sikkert bedre udgangspunkt for Knud i en kommende tronstrid.

Sammenfatning

Den kultursymbiose, der var dannet under vikingetiden, fortsatte at præge forholdet mellem Rusland og Skandinavien langt ind i det 12. årh. I 10. og 11. århundrede ser vi, hvorledes en successiv række af norske konger og tronprætendenter gjorde politisk come-back i deres hjemland med udgangspunkt i Rus' og især i Novgorod, ligesom russiske fyrster fandt det naturligt at søge støtte i Skandinavien i de interne magtkampe. For Danmarks vedkommende har vi ikke et kildemateriale, der som rækken af kongesagaer eller de russiske krøniker hver på sit område belyser disse forhold og skaber sammenhæng. Imidlertid er der her ved at nytolke et spredt og tildels ikke tidligere kendt kildemateriale og ved at se det i et større geografisk-historisk perspektiv gjort et forsøg på dog at sætte de kendte dynastiske forbindelser i den første del af 1100-tallet ind i en samtidshistorisk sammenhæng.

Derved har det været muligt at vise, hvorledes medlemmer af det danske kongehus gennem disse forbindelser søgte at styrke deres position i den interne kamp om politisk indflydelse og at foranke den i magtbaser uden for riget. I sidste ende gjaldt det at sikre successionen i Danmark. Det vil sige hvem der i næste generation skulle forvalte arven efter Sven-sønnerne.

Først og fremmest har det været påfaldende, at de to brødre Knud Lavard og Erik Emune begge successivt ægtede to russiske søstre, der ikke blot var udgåede af den mest magtfulde klan af det herskende dynasti i Kievriget, men hvilket måske var vigtigst da de to ægteskaber blev indgået – var intimt knyttede til styret i Novgorod: som datter af og siden søstre til den siddende Novgorodfyrste. Det kan være vanskeligt nu at sige noget sikkert om hvilke politiske intentioner, der lå bag Knud Lavards ægteskab. Dets betydning tonede måske først frem, da han begyndte at skabe sig en selvstændig position uafhængig af kongen. For en grænsejarl i Sønderjylland med stigende indflydelse og interesser langs Østersøens sydkyst har forbindelsen til Novgorod givetvis haft stor handelsmæssig og økonomisk betydning. At der senest fra slutningen af 1120'erne faktisk er en storpolitisk sammenhæng mellem de dynastiske forbindelser viser det fælles polsk-danske togt til Pommern, der stod i

direkte forbindelse med Magnus Nielsens ægteskab med Richiza. Togtet kom, som Saxo antyder, åbenbart på tværs af Knud Lavards østpolitik.

For Erik Emunes vedkommende er det oplagt, at der bag hans ægteskab må have ligget et bevidst ønske om at knytte direkte an til Knud Lavards novgorodske forbindelse for at drage nytte deraf i den pågående borgerkrig. Har Ingeborg med sønnen Valdemar på dette tidspunkt fortsat opholdt sig i Rusland og da snarest i Novgorod må tilskyndelsen for Erik have været desto større. At Erik Emunes alliance med Novgorod er blevet set som en trussel fremgår tydeligt af arrestationen af de novgorodske købmænd i borgerkrigens slutfase. Den forstås kun om det skete som modtræk mod Eriks alliancepolitik.

Den frontdannelse mellem Knud Lavard-fraktionens og kongepartiets dynastiske forbindelser, der kommer til syne i tiden op til og under borgerkrigen bekræftes markant gennem det ægteskab, som Richiza siden indgik med Volodar Glebovich. Derved giftede hun sig ind i en gren af rjurikidedynastiet der stod i et latent modsætningsforhold til den klan, hvormed Knud Lavard og Erik Emune var forbundet. Denne forbindelse knyttedes i klar forlængelse af de politiske intentioner der tidligere havde ligget bag forbindelsen mellem Richiza og Magnus over for Knud Lavard. Med sig i det nye ægteskab havde Richiza i sønnen Knud en prætendent til den danske trone, ligesom Ingeborg i Valdemar havde i Rusland. Begge disse tronprætendenter var ægtefødte, hvilket utvivlsomt allerede nu gav de to moder-søn kombinationer øget politisk vægt.

De alliancemønstre der havde udviklet sig i 1120'erne mistede sin aktualitet med de omvæltninger, der ved udgangen af 1130'erne skete i Danmark, Rusland og Polen. Alle tre riger oplevede i vekslende grad en indre opløsning, der gjorde dannelsen af overregionale alliancer uhen-sigtsmæssige. Dermed indtrådte en ny fase i mulighederne for at føre dynastipolitik, der for Danmarks vedkommende indebar, at der i stigende grad sluttedes nordiske og nordtyske forbindelser, medens der i Rusland fremover næsten kun knyttedes interne russiske forbindelser. Det må være på den baggrund, at Richiza blev skilt fra Volodar for at ægte den svenske kong Sverker, der bedre kunne støtte Knud i en dansk tronstrid.

De mange dansk-russiske dynastiske forbindelser i denne tid er udtryk for, at forestillingen om et skandinavisk-russisk kulturfællesskab fortsat var levende skønt de to parter forlængst havde ansluttet sig til hver sin konfession, der efter det Store Kirkeskisma ellers stod stadigt fjendtligere over for hinanden. Men russere og skandinaver opfattede sig åbenbart endnu i 1100-tallets første del ikke som omfattede af dette skisma. Et første tegn på, at der også her i nord var indtrådt et brud, har vi imidlertid, da novgoroderne senest i slutningen af 1100-tallet begynder at

inkludere deres skandinaviske naboer i gruppen af *nemtsi*: de stumme, umælende.⁵⁶ Dette stærkt negativt ladede udtryk skulle fremover blive brugt om alle ikke-slaviske folk i det katolske vest, og placerede straks dem, hvorom det anvendtes, blandt trosfjenderne i russernes bevidsthed.⁵⁷

At bruddet i det øst-vestlige kirkefællesskab til sidst også nåede vort område skyldes, at Vestkirkens korstogsbevægelse fra og med det Andet Korstog i 1140'erne også rettedes mod Baltikum, hvor russiske interesser snart berørtes. I forlængelse af de fortsatte militære konflikter i Livland følte det til sidst legitimt også at rette korstogsaktiviteten mod russerne. Det konfessionelle modsætningsforhold mellem Skandinavien og Rusland blev herefter en grundbestanddel i de indbyrdes relationer.

Brugen af *nemtsi* i forhold til de skandinaviske naboer er således et vigtigt vidnesbyrd om en gensidig ændring i hvad vi kan kalde den kollektive mentalitet. Et område det ellers er overordentlig vanskeligt at få greb om i vor tidlige middelalderhistorie. Den gensidige fremmedgørelse der blev et resultat har været til ind i vor tid.⁵⁸

⁵⁶ Ordet er dannet af adjektivet *nem* 'stum'. Mens *nemtsi* i moderne russisk eksklusivt betyder 'tyskere', kunne alle fra Vesteuropa endnu i 1700-tallet kaldes *nemtsi*. Oprindelsen til termen går tilbage til slutningen af 800-tallet, da tilhængerne af den slaviske liturgi, der søgtes indført først i Moravien og siden i Pannonien, brugte den om dem, der inden for Romerkirken mente, at kun hebræisk, græsk og latin kunne anvendes som liturgiske sprog. Disse kunne derfor ikke tale til Gud i deres eget sprog og var således for tilhængerne af den slaviske liturgi stumme og umælende. De slaviske missionærer og dermed den slaviske liturgi blev som bekendt, trods oprindelig pavelig støtte, med vold fordrevet af et latinsk kleresi, støttet fra det karolingske område. Det er netop i denne sammenhæng termen tidligst ses anvendt, sml. brugen af *nemtsi* i kapitel X i Methodios' vita med kapitel XVI i Konstantinos-Kyrrillos' vita, jvf. F. Grivec & F. Tomshitsch: *Constantinus et Methodius Thessalonicenses*. Fontes, Zagreb 1960, 134f, 160.

⁵⁷ Senest 1188 (se Lind: *Varæger nemcer og novgoroder* år 1188) finder vi *nemtsi* anvendt om svenskere og termen fortrænger herefter gradvis den hævdvundne etniske betegnelse *svei*, der først senere kommer igen i tysk sprogform som *shuedy*. Nogen etnisk betegnelse for danskere findes ikke i russiske kilder før senere, men er da ikke afledt af den gamle russiske betegnelse for Danmark, *Don'* (jf. ovf.), men af den latinske form *Dacia* og da tidligst kun som adjektivisk bestemmelse til *nemtsi*: *datskie nemtsi*. Men vi kan konstatere, at danskerne i Estland i 1200-tallet i de russiske kilder alene optræder som *nemtsi*, og derfor ikke kan skelnes fra tyske m.fl. sværdriddere eller medlemmer af den Tyske Orden.

⁵⁸ Den indtrådte fremmedgørelse skulle i de følgende århundreder forstærkes i takt med at Ruslands centrum flyttedes mod nordøst og at landet efter mongolernes erobring generelt isoleredes fra Europa. Et nutidigt eksempel på fortsat fremmedgørelse ses i oversættelsesdelen til *Diplomatarium Danicum*, hvor såvel Mstislav (Izislav) som Volodar ses karakteriseret som »lillerussernes konge« på grundlag af originaltekstens »ruthenorum rex«, jf. DRB 1. rk 3. bd, Kbh 1977, s. 347-49, skønt der hverken eksisterede et Stor- eller Lillerusland så tidligt. Først skulle nemlig det senere storrussiske område befolkes med østslaver fra det oprindelige kerneområde i sydvest. Det skete i løbet af 1100-tallet. Dernæst skulle mongolstormen i slutningen af 1230'erne tvedele det russiske område. Den østlige og nu centrale del lagdes under Mongolhorden. Den vestlige del med det tidligere rigscenter,

Dette brud var på længere sigt en vigtigere årsag end de politiske ændringer i 1130'erne til, at der ikke fortsat kunne knyttes dynastiske forbindelser mellem skandinaver og russere. Ægteskabet mellem de to »russere« Valdemar og Sophie, der begge var frugter af de her behandlede alliancer, blev derfor for lang tid fremover det sidste, og allerede det skal snarest ses som resultat af et skifte i interne danske allianceforhold fremfor at anskues som en dansk-russisk forbindelse.

Ekskurs A

*Spørgsmålet om Sven Estridsens ægteskab med Harald Hårderådes enke –
Et oversat Adam av Bremen studie af Sture Bolin*

Det er en udbredt opfattelse i russisk historieforskning, at Sven Estridsen efter Harald Hårderådes død 1066 ægtede dennes enke, Elisabeth/Ellisiv, datter af fyrst Jaroslav Vladimirovich og Ingegerd, Olof Skotkonungs datter, og altså Vladimir Monomakhs faster. Dette skulle så være baggrunden for, at Sven formidlede ægteskabet mellem Harald Godvinsons datter, Gyda, og den unge, højættede og senere så magtfulde Vladimir.⁵⁹ Dette er imidlertid forkert.

Kilden til dette Svens ægteskab er en scholie-tekst i to Adam af Bremen-håndskrifter. Det drejer sig om denne marginale tilføjelse *iste accepit matrem Olaph iuvenis in matrimonio* i bog III ved kapitlerne 53 eller 54 (i Schmeidlers udgave). I den russiske tolkning forudsættes *iste* at være Sven Estridsen, Olaph at være Olav Kyrre og endelig dennes moder at være Ellisiv. At der faktisk er tale om Olav Kyrre kan der ikke være tvivl om. Hvem *iste* derimod er, afhænger af hvortil i hovedteksten scholiet hører. Herom har udgivere og kommentatorer været uenige.

Den russiske tolkning bygger ikke på Schmeidlers men på Lappen-

Kiev, kom under det ekspanderende Litauen og siden Polen. Da den russiske kirkes overhovede, metropolitten af Kiev, omkring 1300 besluttede at forlægge sin residens til det mongoldominerede øst, ønskede man i den litauiske del at få et eget kirkeligt overhovede. Først da opstod i Konstantinopelpatriarkens kancelli den praksis at referere til den litauiske del som Lillerusland. Først endnu senere begyndte det latiniserede *rutheni* især at anvendes om lillerussere.

⁵⁹ Jf. V.T. Pashuto: *Vneshnaja politika Drevnej Rusi*, Moskva 1968, s. 28, 134f; M.B. Sverdllov, s. 61; G S Lebedev, s. 261f; W. Dworzaczek, tabel 21; M. Hellmann's slægtstavle i *Handbuch der Geschichte Russlands 1*, Stuttgart 1980, s. 427; samt skandinaviske Ruslandsforskere som Knud Rasmussen: *Forschungen zur Geschichte und Kultur der Kiever Rus' in Dänemark*, i E. Donnert (udg.): *Gesellschaft und Kultur Russlands im Frühen Mittelalter*, Halle 1981, s. 333; og Anne Stalsberg: *The implications of the women's finds for the understanding of the activities of the Scandinavians in Rus' during the Viking Age*, K.A.N. Kvinner i arkeologi i Norge 5, 1987, s. 39.

bergs ældre Adam-udgave i Monumenta. Her står *iste*-teksten som indledning til schl 85, der iøvrigt fortsætter *Rex autem Nordmannorum duxit filium regis Danorum uxorem, et facta est pax ad invicem*. Hele dette således udvidede schl 85 førtes i Monumenta fejlagtigt til III:53 og ikke III:54, hvortil *Rex autem Nordmannorum ...* klart hører, idet der her tales om Sven Estridsen og indledningsvist netop om hans forhold til Harald Hårderådes sønner Olav Kyrre og Magnus. Trods fejlplaceringen kan ingen være i tvivl om, at *iste* her må være Sven Estridsen.

I sin udgave korrigerede Schmeidler Lappenbergs Monumenta-udgave på dette punkt, således at *iste*-teksten kom til at danne afslutning på schl 84, mens den resterende del af Lappenbergs schl 85, som den burde, henførtes til III:54. Ifølge schl 84 tog svenskerne en vis Håkon [Røde] til konge. Med Schmeidlers placering af *iste*-teksten bliver *iste* identisk med denne Håkon, og det var derfor nu denne, der tog Olavs mor til ægte.⁶⁰ Heri følges Schmeidler, som ventet, af Carsten Henrichsen i dennes danske oversættelse,⁶¹ men også af såvel Trillmichs nyere udgave⁶² som den nye svenske oversættelse.⁶³ Inden de to sidstnævnte værkers fremkomst havde Sture Bolin nemlig taget til genmæle mod Schmeidlers indplacering af *iste*-teksten.⁶⁴

⁶⁰ Schmeidler, s. 197f.

⁶¹ Adam af Bremen, ved Carsten L. Henrichsen, Kbh 1930, s. 207.

⁶² Trillmich s. 396; dog anføres at Lappenberg førte teksten til schl 85; men derimod ikke hvor dette placeredes.

⁶³ Adam av Bremen, s. 194f.

⁶⁴ Bolin: Sven Estridsson, Håkon Röde och Olof Kyrres mor. Adam 3:54-55; scholierna 84-86, i, Kring Mäster Adams text, Scandia 5, 1932, s. 239-44. Når Bolins redegørelse her gengives så nøje skyldes det, at hans korrekte iagttagelser og konklusioner angående denne tekst er oversat i de nyeste udgaver og oversættelser af Adam og derfor står i fare for at blive glemt af forskningen til fordel for den misvisende tekstudgave hos Schmeidler og nu Trillmich. Jf. dog Gillingstam, s. 18. For Lappenbergs tekst baserer Schmeidler og Bolin sig på Monumenta-udgaven, hvor vi finder den tekst Schmeidler kritiserer, jf. Monumenta Germaniae historica. Scriptores VII, Hannover 1846, s. 356. Angiveligt på grundlag af denne kom der to separatudgaver »in usum scholarum«. Den anden af disse fra 1876 svarer helt til Monumentaudgaven. Første udgave, derimod, fra 1846 har præcist den tekst-konstituering, som Bolin argumenterer for. Her er *iste*-teksten placeret ved starten af Schmeidlers kap. 54 (Lappenberg og Schmeidler har afvigende kapitel- og scholienummerering), og udgør et separat scholion umiddelbart inden scholiet *Rex autem Nordmannorum ...*, jf. Adami gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum in recensione Lappenbergii, Hannover 1846, s. 153f. Formodentlig bygger separatudgaven fra 1846 på et forarbejde til Monumenta-udgaven. Ved trykningen af denne må der være sket en fejl, jf. også at teksten til schl 87 i Monumenta-udgaven helt mangler skønt der i marginen ved s. 356 l. 24 henvises til dette scholie. Desuden har Monumenta-udgavens *corrigena* (s. 938) da også: »356.18. Schol. 86 ad lin. 24. pertinet«. Dette placerer det udvidede scholie ved indledningen til næste kapitel (Schmeidlers 54.), men genopretter ikke *iste*-teksten som selvstændigt scholion. Det synes dog klart at schl 86 også skulle have bestået af vor *iste*-tekst, mens *Rex autem Nordmannorum ...*, som i separatudgaven, skulle have været det manglende schl 87. Det

Ifølge Bolin er tre håndskrifter relevante for bestemmelsen af Adams tekst på dette punkt. Af disse havde Bolin ikke direkte kendskab til det håndskrift, B1a, som han mente måtte ligge til grund for Schmeidlers udgave og dermed bestemme, at den citerede tekst dér henførtes til schl 84. I et andet håndskrift, C1 (Gl Kgl Sml 2296 4°, ca. 1200),⁶⁵ adskilles *iste*-teksten imidlertid tydeligt fra schl 84. Istedet står den ved overgangen fra III:53 til III:54 som et separat scholion (84a hos Bolin), hvor schl 85 lidt længere nede, som sagt, oplyser, at nordmændenes konge ægtede danskernes konges datter. I den tredje relevante kilde, B2 (Vedels trykte udgave), der går tilbage på et tabt Sorø-håndskrift fra før 1200, mangler såvel scholierne 85 og 86 som den citerede *iste*-tekst. Derimod findes schl 84 i samme version som i C1. Holder nu det forudsatte stemma med tre kilder, der uafhængigt af hinanden går tilbage til arketyper,⁶⁶ indebærer det, at forbindelsen mellem schl 84 og *iste*-teksten mangler i to af disse tre kilder.

Ligeegyldigt hvorledes *iste*-teksten faktisk er placeret i forhold til schl 84 i håndskriftet B1a⁶⁷ må det herefter, som Bolin anfører, stå fast, at *iste* må være Sven Estridsen, og at det altså var denne, der ægtede den af Harald Hårderådes enker, der var Olav Kyrres moder.

Tilbage står så om Olav Kyrres moder også er identisk med den

er altså separatudgaven fra 1846, der gengiver Adams tekst sådan som Lappenberg tænkte sig den. I 1876-udgaven (v. G. Waitz, Hannover 1876, s. 133) observeres rettelsen til Monumenta-udgaven ikke.

⁶⁵ Jf. nu facsimile hos C.A. Christensen, s. 102.

⁶⁶ Senere forskninger ved Bolin selv (Zum Codex Havniensis G. Kgl. S. 2296, *Classica et Mediaevalia X*, Cph 1949) og Anne K.G. Kristensen (*Studien zur Adam von Bremen Überlieferung*, Kbh 1975) har ikke ændret ved de for Bolin da gældende forudsætninger.

⁶⁷ Det Kongelige Bibliotek er nu i besiddelse af en kopi af B1a, jf. note 5 ovf. Heraf fremgår, at den tekst der i Schmeidlers udgave udgør schl 84, 85 og 86 i B1a står fortløbende i en spalte på 4 1/3 linie øverst på f. 320^v, hvorunder hovedteksten er skrevet i to spalter. Under denne igen i en spalte står Schmeidlers schl 87. Der ses ingen tegn til hvor i hovedteksten forskellige dele af scholieteksterne hører. Vor *iste*-tekst afslutter l. 3; l. 4 udgøres helt af schl 85; schl 86 står alene på l. 5. Det kan altså ikke af B1a afgøres om *iste*-teksten hører til det foregående, efterfølgende, eller om det er et selvstændigt scholion, og heller ikke til hvori hovedteksten det hører. Her kan alene C1 lede os, og det fører os til Bolins resultat. Iøvrigt giver B1a heller ingen ledetråd til hvor schl 87 bør placeres, bortset fra at det bør være f. 320^v. Men her viser C1 at det bør være ved s. 199 l. 25 i Schmeidlers udgave (hvor den faktisk også står hos Lappenberg) og ikke s. 200 l. 10, hvor Schmeidler har placeret den. Dette igen modsvarer f. 321^r, der slet ikke indeholder scholier. Det er altså ikke af pladshensyn kopisten har valgt f. 320^v. Schmeidlers placering strider altså mod kildegrundlaget. Som vi så ovf. er heller ikke schl 39 entydigt korrekt placeret. Hvor Lappenberg ved placeringen af scholierne har fulgt håndskrifterne synes Schmeidler at have placeret dem intuitivt.

russiske prinsesse, som de russiske forskere mener.⁶⁸ Det er hun imidlertid ikke. Fra Snorre ved vi nemlig, at Olav Kyrres moder var Thora. Med Ellisiv havde Harald kun døtrene Maria og Ingegerd.⁶⁹ Vi må altså tilslutte os Bolin, når han fremhæver: »Håkan Rödes äktenskap med Olof Kyrres mor måste strykas ur historien. Och Schmeidlers misstag måste rättas«, og dertil føje, at heller ikke Sven Estridsens ægteskab med den russiske prinsesse Ellisiv har fundet sted. Det er altså ikke heri baggrunden for Sven Estridsens formidling af ægteskabet mellem Vladimir Monomakh og Gyda skal søges.

Ekskurs B

Dronning Sophies russiske far og »Togtet til Finland ca. 1170«

Det ægteskab Richiza indgik med en russisk fyrste, efter at hun i 1134 var blevet enke, har fået en hård medfart i forskningen. Mest har det påkaldt sig danske historikers interesse fordi det på et tidspunkt blev af betydning at bestemme hvem der var dronning Sophies far.⁷⁰

Ægteskabet kendes alene fra skandinaviske kilder, der er enige om at kalde den nye ægtemand Valada, Valadhr eller Valadar. Dette peger entydigt mod en Volodar, og i begyndelsen af dette århundrede anså man ham da også for at være Minsk-fyrsten Volodar Glebovich. Den moderne opfattelse af ægtemagens identitet grunder sig imidlertid på Baumgartens i 1927 udgivne tabeller, der igen bygger på hans ældre russiske artikel. Baumgarten udgik fra, at når Richiza efter ægteskabet med Sophies far endnu nåede at blive gift med den svenske kong Sverker, så måtte hendes russiske mage være afgået ved døden forinden, senest ca. 1150. Dermed kunne ingen af de fyrster vi kender under navnet Volodar komme i betragtning. Da Baumgarten ikke skelnede mellem navnene Volodar og Vladimir søgte han nu blandt de mange fyrster af dette navn, og standsede da ved Vladimir søn af Knud Lavards svoger, Novgorod-fyrsten Vsevolod Mstislavich. Denne optræder i kilderne en gang i 1136 da faderen blev fordrevet fra Novgorod. Baumgarten var klar over, at Vladimir måtte have været mindst fem år yngre end Richiza, selv når

⁶⁸ Ligesom udgiverne af den svenske oversættelse. Dér, med teksten henført til schl 84, er det dog Håkon Røde, der ægter Olavs mor. Mens udgiverne er usikre på, om Olav er Olav Kyrre, tvivler de ikke om, at moderen i så fald er Elisabeth. Jf. Adam av Bremen, s. 194f.

⁶⁹ Snorri Sturluson, *Heimskringla* udg. af Finnur Jónsson, Kbh 1911, s. 467.

⁷⁰ For de mange gisninger i ældre forskning ang. hvem Sophies far kan have været, se Gallén, 1976, s. 273-88.

han lader Richiza være født så sent som ca. 1118,⁷¹ eftersom Vsevolod først indgik det ægteskab hvori Vladimir blev født i 1123.⁷² Vladimir har da næppe kunnet avle børn før ca. 1140, derfor antager Baumgarten, at Sophie fødtes 1140-42.⁷³

Baumgartens russiske artikel, og argumentationen bag, forblev ukendt for de fleste. Men gennem de genealogiske tabeller fra 1927 blev hans opfattelse den gældende i forskningen. Som vi har set udskiftede man også i Danmark Volodar Glebovich af Minsk som Sophies far med Vladimir Vsevolodich. Det ser vi i såvel anden som tredje udgave af Dansk biografisk leksikon fra henholdsvis 1942 og 1983.⁷⁴

Inden tredje udgaven udkom holdt Jarl Gallén ved det nordiske historikermøde i København i 1971 imidlertid et foredrag med titlen »Vem var Valdemar den Stores Drottning Sofia?«. Efter en grundig gennemgang af historiografi og kilder vendte han sig her mod sammenblandingen af navnene Volodar og Vladimir og fremholdt, at alene det førstnævnte kunne komme på tale. Af de mange identifikationer, der i tidens løb var fremført, måtte Volodar Glebovich af Minsk derfor foretrakkes. Da han var i live endnu 1167 måtte Richizas andet ægteskab være blevet opløst ved skilsmisse, inden hun indgik ægteskabet med kong Sverker. Under den efterfølgende diskussion fremdrog Niels Skyum-Nielsen til støtte herfor et Thomas Becket-mirakel, der viste, at Sophies far havde været i live længe efter, at Richizas tredje mand var død. Sophie skulle nemlig have »stået bag et dansk felttog til »Vinlandia« til støtte for

⁷¹ Meget senere kan det ikke være om hun skulle nå fødedygtig alder inden Magnus Nielsens død. Sml. n 40 ovf.

⁷² Jf. NIL s. 21. Faktisk må aldersforskellen have været mindst den dobbelte. Vladimir havde en ældre bror, Ivan, der døde 1128. Da Vladimir også synes at have båret det kristne dåbsnavn Ivan (at dømme efter et bevaret segl) er han næppe født før den første Ivans død, jvf. V.L. Janin: *Aktovy pechati 1, Moskva 1970, s. 110.*

⁷³ Dette er baggrunden for at dødsåret for Richizas anden mand oftest sættes til »ca. 1141«. Se N.A. fon-Baumgarten: *Sofia Vladimirovna Koroleva Datskaia i zatem Landgrafinia Tiuringenskaia, Letopis' istoriko-rodoslovnago obshchestva v Moskve VI:1, Moskva 1910, 24-30.*

⁷⁴ I begge de to sidste udgaver af DBL har redaktionen påtaget sig ansvaret for indsamling og redigering af de genealogiske informationer, også hvor artikelforfatterne eventuelt har deltaget. En uheldig praksis, da artikelforfatterne dog må formodes at være de bedst kvalificerede, især på dette plan, hvor korrekte informationer om slægtsforhold oftest er nødvendige for en korrekt beskrivelse af den biograferede person. I det konkrete tilfælde er begge artikler om Sophie forfattet af C.A. Christensen. I 1942 får Sophie sine biografiske grunddata præsenteret således: »ca. 1141-1198 .. Forældre: Fyrst Vladimir (el. Valedar) af Novgorod (d.ca. 1141) og Richiza«. I selve artiklen anføres at Sophie »også var i slægt med Valdemar, idet Valdemars Moder Ingeborg var en søster til S.s farfader fyrst Vsevolod (sic!) af Novgorod«. C.A. Christensen har således i det mindste solidariseret sig med redaktionens forslag. DBL 2. udg. XXII, Kbh 1942, s. 294f. Oplysningerne gentages stort set uændret i 1983, jf. dog ndf.

hendes far og brødre«, et togt der ifølge Skyum-Nielsen måtte have fundet sted i 1171 eller 1172.⁷⁵

Siden publicerede Gallén sit foredrag med de ændringer Skyum-Nielsens indlæg gav anledning til, dog identificeredes det i Thomas Becket-miraklet omtalte togt nu korrekt med det togt, som den unge kong Knud ifølge Saxo foretog sammen med ærkebisp Absalon til Pommern mod de to fyrster Kazimar og Burislav, efter at vendiske vikinger havde taget et skib med gaver fra Valdemars svigerfar.⁷⁶

Hverken foredrag, diskussion eller Galléns efterfølgende artikel observeredes da tiden var kommet til en tredje udgave af Dansk biografisk leksikon,⁷⁷ skønt Sophies far nu godt nok kaldes »Volodar af Novgorod«. Selv kaldes hun i en stamtavle »Sophie af Novgorod«.⁷⁸ Dette er symptomatisk for den ringe indsigt i Novgorods interne forhold, som kendetegner dansk historieforskning. Bemærkelsesværdigt i betragtning af, at Novgorod gennem dens godt tre hundrede år som selvstændig stat var de skandinaviske landes umiddelbare nabo mod øst, og gennem en endnu længere periode som handelsmetropol stod i centrum for Østersøhandelen. Sagen er, at Novgorod jo ikke havde et eget dynasti sådan som brugen af betegnelsen »af Novgorod« antyder. Så længe senioratsordningen fungerede sad den regerende Kievfyrstes ældste søn vanligvis i Novgorod. Når Kiev skiftede fyrste skiftede også Novgorod fyrste. Da Novgorod i 1136 sprængte båndet til Kievfyrsten, begyndte det at antage sine fyrster nærmest på kontrakt fra de grene af rjurikidedynastiet, der i den givne situation gav bystaten flest fordele. Ofte sad disse fyrster kun kort tid inden de enten blev forvist eller valgte selv at gå. Novgorod havde i den periode Valdemar den Store var enkekonge ikke mindre end 18 skift på tronen. Disse fyrster havde rod i andre fyrstedømmer, var ofte regerende fyrster dér, og tog navn derefter. Kun når de specifikt optrådte i deres egenskab af Novgorodfyrste tituleredes de som sådan.

Hverken før eller efter 1136 havde fyrsten, hans hustru eller børn altså

⁷⁵ Jf. Niels Lunds referat i Beretning. Foredrag og forhandlinger ved Det nordiske historikermøde i København 1971, Kbh 1974, s. 80f.

⁷⁶ Jarl Gallén, 1976, s. 273-88; Saxonis Gesta Danorum I, s. 517-22.

⁷⁷ En undtagelse er Aksel E Christensens artikel »Richiza«, jvf. DBL 3. udg. 12, Kbh 1982, s. 202.

⁷⁸ Art. »Sophie«, DBL 3. udg. 13, Kbh 1983, s. 560; jf. også artiklen om Valdemar den Store i DBL 3. udg. 15, Kbh 1984, s. 233-34. At 3. udgave med »Volodar« anfører faderens navn i sin korrekte russiske form kan selvfølgelig i en vis forstand ses som et fremskridt. På den anden side opererede man med »Vladimir« Vsevolodich dog med en reelt eksisterende person. »Volodar af Novgorod« er derimod en helt fiktiv person. Novgorod har aldrig haft en fyrste af dette navn, og ingen fyrst Volodar med patronymikon Vsevolodich er overhovedet kendt i russiske kilder.

nogen varig tilknytning til Novgorod. På ingen måde kunne de karakteriseres som »af Novgorod«, når de forlod jobbet og tilknytningen til Novgorod ophørte. Så selv om Sophie ikke havde været datter af Volodar Glebovich men af Vladimir Vsevolodich og denne i sin barndom nogle få dage havde været fyrste i Novgorod,⁷⁹ så ville Sophie selv aldrig have haft nogen tilknytning til Novgorod. Det er således under alle omstændigheder helt forfejlet at knytte epitetet »af Novgorod« til Sophie, og om Vladimir kan det kun bruges i en bestemt situation i 1136. Det har været nødvendigt så kraftigt at understrege dette for kun om vi erindrer os denne vore historikers faste tro på Sophies og hendes fars varige tilknytning til Novgorod forstår vi, hvordan en markant »nyskabelse« i dansk (og finsk) begivenhedshistorie har kunnet blive til.

I sin Danmarkshistorie fra 1971 fremlagde Niels Skyum-Nielsen en »ny kilde«, det tidligere nævnte Thomas Becketmirakel. Ifølge dette skulle kong Valdemar »kort efter 1170« have sendt ærkebiskop Eskil med en hær til Finland for at understøtte dronning Sophies far. Under togtet blev en borg raseret og finnerne aftvunget skat. »Det var kors- og byttetogt, handels- og slægtsinteresser blandet vidunderligt sammen.«⁸⁰ Et sådant togt til Finland har man ikke tidligere kendt til. Siden har Ole Fenger overtaget det og ser det som et vidnesbyrd om, at dronning Sophie, som den der stod bag togtet, ikke blot var et redskab, men en selvstændig, politisk betydningsfuld person. Togtet er nu ikke blot til støtte for faderen men også for hendes brødre.⁸¹ Endelig har den tidligere landskabsarkæolog på Åland, Mats Dreijer, med støtte i Skyum-Nielsen

⁷⁹ Vladimirs evt. status som fyrste i Novgorod afhænger af hvordan »a Volodimire, syna ego, priiasha« (NIL s. 24, 209) tolkes: »priiasha« kan betyde både at de »holdt ham som gidsel« og »tog ham som fyrste«. Fundet af et segl der ifølge V.L. Janin må tilskrives Vladimir tyder imidlertid på at han kan have fungeret som fyrste, jf. ovf. n 72. I givet fald var det kun få dage mellem 15. og 19. juli 1136 da hans far afsattes og Svjatoslav Ol'govich indsattes. Med sine næppe mere end 8 år har Vladimir givetvis kun været en brik i spillet om hvorvidt det gamle successionssystem skulle opretholdes eller man skulle gøre Novgorod uafhængig heraf. Det er et spørgsmål om Vladimir overhovedet overlevede begivenhederne 1136-38. Som ældste søn af ældste søn i Vladimir Monomakhs linie, og ydermere søn af en stadfæstet helgen er det næsten utænkeligt, at han om han nåede voksen alder ikke skulle være blevet yderligere omtalt i et nu ganske fyldigt kildemateriale.

⁸⁰ Skyum-Nielsen, s. 184, 221. Her præsenteres miraklet som en »ny« kilde og på det nordiske historikermøde i København 1971 som »et af tidligere forskere upåagtet kildested«, jvf ovf.

⁸¹ Ole Fenger, s. 160. Fenger synes at have kombineret versionen i Kvinde og Slave med referatet af Skyum-Nielsens indlæg på det nordiske historikermøde i København 1971, jf. ovf. Her anførte Skyum-Nielsen netop, at togtet var til støtte for Sophies »far og brødre«. Her har han nok citeret efter hukommelsen, idet miraklets »brødre« jo var dem der tilfangetog faderens sendebud.

opereret med et dansk jarledømme på Åland som base for de senere danske korstog til Finland.⁸²

Kilden er imidlertid ikke ny. At Skyum-Nielsen kunne mene det skyldes alene, at Lauritz Weibull tilsyneladende ikke kendte den, da han skrev om St Knud i Østerled.⁸³ Havde kilden nemlig beskrevet et togt til Finland burde Weibull have anvendt den. Det gjorde han ikke.

Baggrunden for denne kilde og Skyum-Nielsens tolkning er følgende. I 1170 blev Thomas Becket myrdet. Snart blev han en erkendt og populær helgen og hans grav et velbesøgt valfartsted. Her optegnede man omsorgsfuldt alle de Thomas Becket-mirakler som pilgrimmene havde oplevet. Et sådant mirakel hidrører fra det danske kongehus og er nedtegnet i et omtrent samtidigt håndskrift. I dette mirakel fortælles, at et sendebud, Clemens, på vej tilbage fra Rusland med gaver fra Sophies far blev tilfangetaget af to brødre i »Winlandia«. En dansk ekspedition under ledelse af ærkebispens og kongesønnen Knud sendtes til dette land. Borgen med den tilfangetagne erobredes og landet gjordes skatskyldigt. Under sit fangenskab havde Clemens bedt til Thomas Becket, derfor blev befrielsen betragtet som et Thomas Becketmirakel og rapporteret til Canterbury.⁸⁴ For nu at få dette togt til at foregå mod Finland og ikke Venden må Skyum-Nielsen have kombineret dette »Winlandia« med forestillingen om Sophies far som fyrste i Novgorod. »Winlandia« kunne da rimeligtvis kun være Finland. Skyum-Nielsen daterede videre togtet til 1171 eller 1172 og identificerede derfor den unavngivne ærkebiskop med Eskil.

Hvad imidlertid Skyum-Nielsen overså var, at Saxo beskrev samme begivenhed. Ifølge Saxo udspillede den sig helt klart i Venden (bl.a. afbrændtes Julin) og fandt først sted, efter at Eskil havde nedlagt sit embede.⁸⁵ På den baggrund må togtet dateres til 1177/8. Hvad Skyum-Nielsen også overså var, at allerede Ellen Jørgensen og Sigvard Skov ikke blot kendte til Thomas Becket-miraklet men også dets sammenhæng med

⁸² Jvf. fx. Matts Dreijer: *Det åländska folkets historia* I:1, Marichamn 1979, ss. 220f. Kritisk hertil Jarl Gallén: *De »åländska« jarlarna och de danska korstågen till Finland*, *Finsk tidskrift*, 1982, ss. 432-42.

⁸³ Skyum-Nielsen, s. 184 n 39: »ukendt for L Weibull 1946 (SC)«.

⁸⁴ *Materials for the History of Thomas Becket IV*, London 1879, s. 543-44. Under diskussionen ved historikermødet talte Skyum-Nielsen ikke om Finland, men kun om kildens »Vinlandia«, måske som følge af Galléns identifikation af faderen med Minsk fyrsten fremfor en Novgorodfyrste. Det ser dog ikke ud til, at Skyum-Nielsen senere har taget afstand fra sin oprindelige Finland-tolkning. Derfor har Finlandstogtet kunnet overleve hos Fenger.

⁸⁵ Dermed tog Skyum-Nielsen også fejl, da han brugte kilden til at vise, at Eskil efter Kirkefesten i Ringsted igen »snart vandt indflydelse hos kongen«.

beskrivelsen hos Saxo. Skov gengav endog miraklet in extenso i dansk oversættelse.⁸⁶

Kilden var altså hverken ny ej heller har togtet til Finland fundet sted. At det kunne gå Skyum-Nielsen så galt kan kun skyldes, at han var fixeret af forestillingen om Sophies far som fyrste af Novgorod. Tilsyneladende må han også have ment, at Novgorodfyrste var noget man kunne være på livstid og at Sophies far i 1170'erne fortsat var det. At Skyum-Nielsen ikke så sig foranlediget til at undersøge, hvem der faktisk sad som fyrste i Novgorod i 1170'erne må dog forbavse. Den Første Novgorodkrønike har jo været lettilgængelig på engelsk siden 1914 og dansk siden 1964.

At Thomas Becket-miraklet nøje bekræfter Saxos fremstilling gør istedet identifikationen af Sophies far med Volodar Glebovich uomtvistelig. En udsending på rejse fra det nuværende Hviderusland – sidst, i 1161, vi hører om hvor Volodar residerede var det i Grodno på Niemen – ville naturligt have passeret langs den vendiske kyst.

⁸⁶ Jørgensen, *Helgendyrkelsen i Danmark*, Kbh 1909, s. 20 n 1; Skov: *Thomas Becket og Norden*, Kirkehistoriske samlinger 6. rk. III, Kbh 1939-41, s. 420f.

SUMMARY

*The Russian Marriages.
Dynastic and Political Coalitions
During the Danish Civil War of the 1130s*

In this article an attempt has been made to explore the political motivations behind the dynastic connections between Denmark and Russia in the early twelfth century. So far this has not been done, although it can hardly be accidental that the two half brothers, sons of King Erik († 1103), Knud Lavard († 1131) and Erik Emune († 1137) in succession married two daughters, Ingeborg and Malmfred, of Mstislav Vladimirovich, first prince in Novgorod, later in Kiev.

Both Knud and Erik grew up while their uncle Niels was king, and both became involved in a contest for the succession together with King Niels' son, Magnus.

Married since c.1117 to Ingeborg Mstislavna, Knud Lavard was well-connected to both Kiev and Novgorod, where his brother-in-law was reigning prince from 1117 to 1136. As earl in the southern border region Knud Lavard had in the late 1120s managed to acquire a power base among the neighbouring Slavonic peoples. In order to counter this the King c. 1128 arranged a marriage between Magnus and the Polish Princess, Richiza, daughter of Boleslaw III. A joint Danish-Polish campaign against one of Knud's Slavonic allies was the immediate result.

The first stage in the contest ended, when Magnus killed an unarmed Knud 7 January 1131. A week later, Ingeborg gave birth to Knud's son, the later Valdemar I the Great († 1181). Valdemar was named after his great-grandfather, Vladimir Monomakh. According to the *Knytlinga Saga* Valdemar was not only born at his Russian grandfather's court but also spent his childhood in Russia, possibly with his uncle in Novgorod. *Knytlinga's* account has generally been ignored but an analysis of the sources supports its accuracy.

After the murder of Knud, Erik Emune staged an uprising against the King, which after three years of civil war ended in Erik's victory and the deaths of both the King and Magnus. In the course of the war Erik Emune restored the Danish-Russian alliance by marrying Ingeborg's sister, Malmfred, widow of the Norwegian King Sigurd († 1130). This probably secured Erik Novgorodian support, and the imprisonment in 1134 of Novgorodians in Denmark, recorded in the *First Novgorod Chronicles*, must have been a countermove by King Niels.

The confrontation between the two systems of alliances did not end with Erik's victory. After the deaths of her husband and her father-in-law, Magnus' widow, Richiza, must have returned to her father, where she soon married Prince Volodar Glebovich of Minsk. Volodar Glebovich was a member of the Polotsk dynasty, which in the 1120-30s fought for its very existence against Vladimir Monomakh and Mstislav Vladimirovich. Already in 1119 Vladimir Monomakh had taken Minsk from Volodar's father, and in 1129 Mstislav forced the remainder of the Polotsk dynasty into exile in Constantinople, dividing their residences among his relatives. After Mstislav's death in 1132, however, the Kievan state quickly disintegrated, and the Polotsk dynasty could stage a political come-back. In marrying Volodar Glebovich, then probably in exile in

Poland, Richiza entered into an alliance directed against the coalition between Erik Emune and the Monomakhovids, still ruling Novgorod.

The political rationale behind this alliance must have been to provide her young son, Knud Magnusen, with an alternative powerbase to the one Ingeborg's young son, Valdemar Knudsen, had in the alliance with the Monomakhovides in Novgorod, when they, in the next generation, were to contest the succession to the Danish throne.

The disintegration of the Kievan State after 1132 and the expulsion of Vsevolod Mstislavich from Novgorod in 1136, followed by the deaths of Erik Emune in 1137 and Boleslaw III in 1138 removed the political foundation of these alliances. All three states were notably weakened and from now on little could be gained from forming alliances on this scale. Russian princes now seldom sought spouses outside Russia, while the Danes from now on mainly entered into Scandinavian alliances. This is probably the reason for the divorce between Richiza and Volodar. The alliance made little political sense, at least as far as Knud Magnusen's pretensions to the Danish throne were concerned. Richiza's third marriage with the Swedish king, Sverker († 1155), must by now have offered Knud far better possibilities.

This aspect of the dynastic alliances has been overlooked, because a majority of modern historians accepted Nikolaj von Baumgarten's erroneous belief that Richiza's second husband was the semi-mythical Novgorodian prince, Vladimir Vsevolodich, i.e. Ingeborg's and Malmfred's nephew. Scandinavian sources, which alone know of this marriage, agree, however, in naming him Valada, Valadhr, Valadar, which is inconsistent with a Vladimir. Baumgarten, however, thought the names Volodar and Vladimir interchangeable and assumed that Richiza's second husband had to be dead before she could have entered her third marriage with the Swedish king, Sverker († 1155). We know, however, from two independent sources that the second husband was still alive long after Sverker had died.

It may surprise that Danish-Russian dynastic relations could be so close well into the 12th century, long after the Great Church Schism had split the Greek and Roman Churches. The presence of a number of Scandinavian saints in a contemporary Russian twelfth century prayer proves, however, that the schism did not yet extend to Northern Europe. That only happened in the late twelfth century. For this, cf. John H. Lind: *The Martyria of Odense and a Twelfth Century Russian Prayer. To the Question of Bohemian Influence on Russian Religious Literature*, Slavonic and East European Review 68:1 (1990), s. 1-21.

In Appendix A the view of a number of Russian and some Scandinavian historians that the Danish king, Sven Estridsen, after the defeat of Harald Hårderåde in 1066, married his widow, the Russian princess, Elisabeth Jaroslavna, is disproved. According to Adam of Bremen, the widow in question was the mother of King Olav Kyrre. She was not the Russian princess but the Norwegian Tora. In Appendix B it is shown that the assumption that the Danes raided Finland c. 1170 is based on 1) the misconception that Richiza had married Vladimir Vsevolodich of Novgorod, rather than of Volodar Glebovich of Minsk; 2) a failure to observe that Saxo described the same event as a raid to Venden c. 1177/8.